

П Л У Г

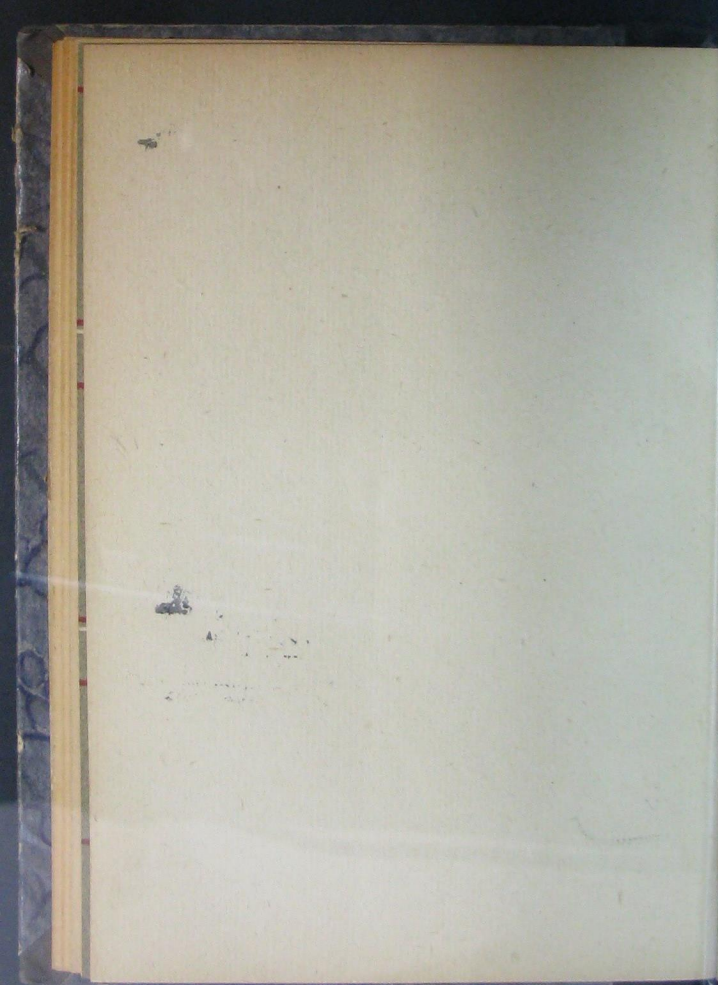
4

Ціна 50 коп.

1930

ПЛУЖАНИН

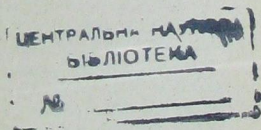
ІА

ПЛУГ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА КРИТИЧНИЙ МІСЯЧНИК
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ
ПРОЛЕТАРСЬКО - СЕЛЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

РІК VI

КВІТЕНЬ 4
1 9 3 0

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ Т-ВО ПИСЬМЕННИКІВ
ПЛУЖАНІН

Бібліографічний опис цього
видавання вміщено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому ре-
пертуарі“ та інш. покажчиках
Української Книжкової Палати

Укрголовліт № 2684. 3/V 1930.

Зам. № 1480. Тираж 1500.

А₃ — 6 арк

АНДРІЙ ГОЛОВКО

ЕПЛОГ

До повісті „Бур'ян“

І прийшла зима й минула — аж на провесні Давид Мо-
тузка повертався з міста в Обухівку.

Поїзд прибув на станцію зарані — о-півдні, але по роз-
гаслій дорозі йти було важко: верству по верстві місив
ногами Давид, на кожному кроці провалюючися в талому
снігу; ішов, ішов — уже й сонце сідало, а він іще тільки
доходив до колишньої Ганівської економії. До слободи ще
лишалось верстов з десять. Проте, хоч пізно та був би
таки дома сьогодні, — ще донесли б ноги, та отже лише
виткнулась з-за саду ковалева халупка, така радість про-
няла парубка, — одразу собі втямив, що далі вже не піде.
— Далебі немає чого поспішати. Та ще поночі по такій
дорозі. Та ще... — це ж і вона, що вже скучила мабуть. Зга-
дав, як писала в останньому листі: либонь, відколи довідалась
що незабаром вийде з лікарні, та відтоді щодня як і очей
не видивить. Увечорі аж за греблю буває вийде, чи не бо-
ваніє по дорозі з станції, — „стою, стою під вербами, буває,
а тебе, любий, нема та й нема“, — писала. — Прибованів! Аж
прискорив ходу Давид. Недалеко вже. Навіть уже чути
бруньковий дух од верб понад ставом. Гін яких двоє ли-
шилось, а тоді звернути шляхом, перейти греблю і в хату
отак — рип! „А здрастуйте лишень вам, люде добрі“. Він
навіть руку звів до голови, ніби хотів зняти шапку, та
тільки збив на потилиці й зідхнув глибоко на всі груди. —
Да, хороша таки штука — життя! Отак іти по грузькій вес-
няній дорозі — обвіяний молодим духом нестерпним талого

снігу та землі, та вербових бруньок. Хороше! А що путає ноги втома та чавкає в драних чоботях — дарма: ось і відпочине, й онучі просушить. О — ба: спереди в темряві блиснув вогник — (видко в халупці світло засвітилося). Хороше! І враз ніби спіткнувся на якійсь думці. Аж нахмутив брови й щелепи зіцівав. Та й то в силу-силу переступив. І як лишилась уже ззаді, не міг ще й тоді, щоб не оглянутись на неї. — А так, отоді в шелюгах як би не наспіли були... Аж не віриться просто, що це було. Та й усе життя отоді в Обухівці, — не віриться, що це була дійсність, а не привидилося в важкому бредовому сні. І то в ньому, в химерному світі примар, — він, Давид, тіпався як в лихоманці, белькотав посмаглими губами і бився, і стогнав, щоб прокинутися — провратися в яв. А його... назад, на аркані.

Це ж саме отут наздогнали були отоді. Ой, гади ж, били як! А потім як худобину взяли на налігач, а другий край Тягнирядно накинув петлею коневі на шию й — гайда. Оце згадав Давид, — аж загорілися роз'ятрені спогадом ноги розбиті в кров: тягли ж на аркані по мерзлому грудді. Ще дякувати коневі, що не розніс і кісток: як не поганяв його Тягнирядно, а він що зірветься та й стане, очі косить назад, хропе й цапує. Поки то вершник зірве його знов, а Давид і одсапне тимчасом. Проте, як в село вже дістались, в силу-силу волочив ноги. Тай не ноги були то: в цілих чоботях виходив з дому, а то вже самі халяви теліпалися на ногах, а ступні голі — саме шмаття м'яса. І отак просто до сільради.

Яка б уява, хіба в бреду — створила б світ, подібний до оцієї дійсності.

А потім — льох у Райміліції, допити, шелюги... — як би не наспіли були отоді, уже б ніколи з того сну і не прокинувся. І як ще вони нагодилися саме тоді. Теплими пальцями торкнулась до повік і відкрила їх. І на зоряному тлі побачив Давид її, Зінчине змучене зраділе обличчя. Оце і все, чим спалахнув новий світ йому в першому прориві з забуття. Потім отямився аж у ковалевій халупці. Й вона, Зінька, таки біля нього. Розповіла, як одбили його, на руках пронесли хлопці до хутірця, а там Савка підводу в тітки дістав і оце в двір уже світанком привезли нишком.

„Тут не страшно вже“—потішала. А сама і в хаті не сиділа. Уже потім призналася, як же й сама боялася дуже і то вартувала на дворі весь день,—чи не принесе їх і сюди лиха година; щоб же хоч побачити здалеку, та щоб чи в льох, чи на горищі Давида заховати. Але їх не було. А вночі приїхали кіньми Гордій Чумак із Півненком—(Ілько загадав). Розповідали, що на селі такий переполох—і нач. міліції приїхав. Трусять усюди. Коли б ще й сюди не догадались.—Мерщій вхопили Давида на підводу і на станцію, (поїзд о-півночі).

—Е-ех, і не згадувати. Точка. Оце йде, а спереді—нове життя з великої літери. Іменно, Давиде!

Аж іскинув шапку і йшов отак простоволосий. Отак і в хату поріг переступив,—шапка в руках, та й—здорові були!

Що вже раді були йому всі,—не знали де посадовити, що розпитувати та що про свої новини розповідати. Степан був дома. (Ще в лікарню Зінька писала, що повернувся він з Червоної армії). Був дома й дядько Клим,—уся „Ганівська громада“ була в зборі, хоч і засідання робити.—Який там перший пункт у нас?—весело старий коваль.—Та який,—он хоч і з того почати—(дядько Клим)—дерево ж возимо. Писав Яким і в лікарню про це.—Да... ну, і так взагалі,—не те життя тепер. Правильне життя. Перевибори ж оце, щойно закінчились: Гордій Чумак головою і в члені провели все своїх людей. Ось і Степан у членах состоїть. Ці життя налагодять. Ну, і дома у старих все гаразд.—Зінька оце була якось на слободі.—„Христю просватали“,—проходила Зінька та й зчервоніла враз: „кому що, а тобі сватання!“. І від предподатку звільнили, нібито накладено неправильно було. Та то вже знати яка була правильність. І спитав дядько Клим, що за них чути. Давид розповів, що перед від'їздом заходив до прокурора,—слідство закінчено вже, а це на неділю через тиждень саме у Щербанівці ярмарок і суд їм буде,—виїде сесія Губсуда у Щербанівку.—Он-бо як! Оце так новина!—Задиркали чоловіки цигарковим папером, закурили.—Ну, та й цур їм, не проти ночі їх згадувати,—сплюнув коваль,—е й окрім них об чім поговорити.

І таки було об чім.

І за вечерею, і повечерявши,— обсівшись біля припічку, щоб курити в піч, гуторили допізна чоловіки про се, про те. Уже і ковалиха та Климова жінка з дітьми обляглись на полу. Сама Зінька не клалася спати: усе сподівалась, що може ж таки влучить часинку, щоб же хоч крадькома, хоч торкнутись до нього. Та й згубила надію. Аж засмутилася й губенята трошки надула. Ще хоч таки трохи зігнала злість на всіх: прогнала від припічка — (чи їм місця в хаті кращого немає?),— соломи їй треба. Постелила потім чоловікам долі всім покотом, головами до лави, тоді й собі кинула ряднину на лаву та подушчину і лягла спати. Але не спала, ждала все. І вже аж пізно запівніч — (проспівав уже й півень), як погасили світло та полягали чоловіки і саме зкраю Давид,— довго трималась та й ні таки,— тихо-тихо, крадучись у темряві, щоб не шерхнути, опустила руку з лави і нагло — наткнулася на його простягнуту руку,— хап!,— і впилися пальцями одна в одну. Потім і поснули обоє отак рук не розмикаючи.

А на ранок Давид підвівся ледве розвиднялось і зразу ж зібрався йти. Не пускали. Ковалиха ніби щось почула материним серцем, припадала до нього, як до сина: та й поспідав би ж, чим натщесерце йти, а чи мо боїться об'їсти? — А таке,— лише рукою махнув Давид, посміхаючись: не об тім річ. Доки підмерзло оце, йти буде легше. Та й попрощавсь. Зінька й собі накинула свиту на плечі — провела за поріг, а потім непомітно отак і через двір аж за сад. Може б і далі, та Давид сам винуватий: пригорнувши її до себе, заглянув щасливий у вічі їй та й не то в жарт, не то насправді: — „а може б ти, Зіню, уже й не верталась?“. Дівчина зашарілась та так і прикипіла до нього, а враз одкинулась і розвела руками: — „отак, боса, в опорках?“. Давид так і оторопів: — „Та чи ти ж, дівчино, з розумом? Біжи ж, біжи ж прямо на піч“. І сам геть рушив. Потім і оглянувшись, побачив, що й вона спинилась,— крикнув ще й на-сварив на неї рукою.

В Обухівку Давид прийшов зарані,— саме школярі сходились до школи. Село вже жило. Дружно курились димарі хат, рипіли журавлі біля криниць, ревла худоба по дворах і в морозному повітрі лунко чулися людські го-

лоси. А крізь все, як удари здорового рівного пульсу, паровий млин у березі. Мелемо,—значить!

Повз Матюшин двір як проходив, глянув з цікавістю.— Порожньо на подвір'ї; понуро стоять будівлі, а хата навіть з забитими віконницями. (Хвалилася Зінька, що переїхала Матюшиха до батька на хутір). Сприснув очима на ворота узорні й не міг, щоб не всміхнутися:— А що,—чирва—масть? Еге ж, не завжди й чирва—козир!“ Поминув Півненків двір. У Марії в хаті топилося. І враз стиснулося серце—Тихона згадав.— Не витримав сердега. Який і жаль! Оце б ішов, а він би біля загороди—„здорів Тихоне!“—„здрастуй!“. І підійшов би до тину,—друзяки! І з'їли, падлюки!—І так уже до самого дому не розвіявся тихий смуток. Уже в хаті забулося трохи в радісній зустрічі.

Самі жінки були дома,—мати, Христя й Докійка. А чоловіки,—весело розповідала Христя,—один у школу пішов, а батько—до млина.

— Від каведе ж приставлений,—додала мати поважно,—тепер же, сину, і ми—люде. Та й не втрималась стара: повіки затримтіли в неї і сльози виступили в очах. Проте й крізь сльози не затьмарилося їхня невидано-прозора синь. От ніби вперше в житті своєму побачив Давид, що в матері очі—сині. Змахнула рукою сльози з вій матери і вже веселенько до сина з ласкою: мабуть же й зморився, і голодний. Давид сказав, що підночовував у хуторі, але лягли пізно, то голова каламутна трохи,—поснідавши хоч і задрімає на часинку. Проте не довелося, тільки не снідати сів, Яким прибіг—почув, що придибав.

— Го-го!—Здоровкались, сміялись, як ті малі діти. Даві Яким—ну що? та як? та снідай швиденько!—Не дав і поїсти хлопцеві гаразд. Аж розсердилась Мотузчиха, а Якимові сміх.

— Не хлібом єдиним жив буде чоловік, тітко Марино. Та після лікарні багацько їсти одразу й ніззя. Гайда!—Йй подалися з хати.

Отак і вкрутило в себе Давида життя обухівське, з першого ж дня. Іще першого дня був ніби за гостя—роздівлявся: в сільраді, в КНС, і в млині, і в „Якимову канцелярію“—(Яким і завідувач хати-читальні й секретар колективу

„Нове Життя“). Всіх обійшов, з усіма побачивсь, набалакався.

А вже другого дня возив ліс з іншими на виселок, поравсь по господарству, на громадській роботі — (саме до землевлаштування готувались, з дня на день ждали в село землеміра), ніколи гаразд і оглянутися. То й не диво, що не зчувся Давид, як і підійшло число отаке. — Прийшла з РВК'у до сільради оповістка, що в неділю отакого числа в с. Щербанівці Виїздна Сестя Губсуда буде розглядати справу „Матюшиної банди“, і щоб про це якнайширше оповістили людність. Разом з цим і повістки було одержано на Давида й ще на багатьох обухівців, — з'явитися за свідків у суд на тоді ж таки. Сьогодні одержано це, а завтра й неділя. І саме ж у Щербанівці ярмарок.

* * *

Чи коли й був отакий наїзд у Щербанівці, як під оцей ярмарок. Увесь вигін - ярмарковище був запружений возами, аж ген туди за вітряки. Обухівці як приїхали, то вже гаразд ніде було й стати. Насилу пробилися на цей край. Але і під цей край — аж по - під самі тини розлився ярмарок і навіть у вулицю вихлюпнулися вози. Далєбі хоч і собі в вулиці ставати. Та Яким заперечив: мовляв, чи ж ми кращих м'єсць не заслужили, що будемо в проході тупитись? Він сплигнув з воза і зник у натовпі, а невдовзі повернувся з розвідки з Степаном Ковалевим, — знайшов місце. Побіля почти звернули на руїни колишньої економії й поміж пеньками та купами цегли добралися до гамазею. Огут за гамазем взятишку й отаборилися.

Повипрягали коней, пов'язали до возів. З возів позлазили жінки — заметеляли спідницями, обтрусуючися, — як гуси на березі з води. Всі по - святковому повбирані ради такого дня, рум'яні на морозі. Лише Марія — (приїхала на Півненковому возі) одна серед них була ніби хвора та все собі трималась од усіх осторонь. Од возу неподалеку дядько Клим упізнав обухівців, — підійшов з хуторянами сюди. І Зінька де не взялася, — уже з дівчатами; до мужиків тільки — „здрастуйте“ кинула, а Давида черкнула бистрим поглядом. Тимчасом Степан розповідав, що вчора ще при-

був у Щербанівку і суд увесь сповна, і заарештованих пригнали. А оце щойно з сельбуду — не починалось іще, на вісім годин призначено.

— Підождемо,— сказав дядько Гордій,— більше ждали.

У затишку від вітру під гамазеєм посідали й стали закурювати. Жінки зібрались на ярмарок піти поки що, уже й знялися були, та нагло півнівська молодиця хлипнула здивовано і до дівчат:

— Дівчата, он диви!

Всі оглянулись і так стояли здивовано очима на натовп. Щось видко трапилось. Люди, що досі гуртами стояли собі по-біля возів, заметушились, дехто виліз на віз і всі дивилися ген у той бік, на будинок райміліції. Підвелись і обухівці. А шустра Христа Мотузчина аж на віз ісп'ялась і враз гукнула схвильовано:

— Та гляньте ж бо, ведуть!

Всі так і кинулись. Хто на пеньок, на купу цегли, на колесо чи на полудрабок виліз—і всі туди очима через голови натовпу. Справді, повели. З двору райміліції через подвір'я поміж рядами возів тихо посувалась оточена охоронниками юрба в'язнів. У бік звідсіля й таки не дуже близько— гаразд і не розпізнати кожного. Двоє в шинелях, видко Сахновський та Рижий— міліціонер, Тягнирядна знати—од усіх на цілу голову вищий і либонь по кудлатій шапці Матюху пізнати, а інших і ніяк. Але видко всі там до одного. Он скільки їх.

Як на звірів товпиться народ обабіч дороги, зразу ж услід за юрбою змикаючись в похід і так валом валили за нею до сельбуду.

Увесь день тривав суд. І весь день біля сельбуду товкотнеча, а на ганку, в дверях—пробка. Так увесь день надвірні двері в залю й не зачинялись. А на ганку, як рій повис шапкою—люди, кому не вдалося пробитись в середину: хоч слово може якесь упаде таки й сюди через поріг.

Іноді з середини на свіже повітря вилазив упрілий в ростебненім кожусі котрийсь із слабо-грудих, що вже не міг сидіти більше в духоті. Тільки з східців, як уже обступлять його, розпитуючи, і вже хоч би й хотів вирватися,—дарма. Аж поки новий хтось вилізе ще. Тоді самі

покинуть, як перечитану газету й хапають свіже подальше число.

Отак біля сельбуду. Але й на ярмарку сьогодні увесь день тільки і балачок було, що про суд. Потім, коли й день вже потемнів, засвітилися по хатах світла, покладали ятки,—уже й роз'їздитися, (дехто таки й від'їздив), але більшість і не рушали,—там, там поміж возами на ярмарковищі стали займатися вогнища,—гаразд, що кладовище поблизу — з хрестами). Видко, поклали собі діджати кінця хоч би й усю ніч.

А суд таки й затягся: лише опівночі закінчився розгляд справи, потім цілих п'ять годин тривала судова нарада. Й всю ніч не спала Щербанівка: не гасили світла й на майдані палахкотіли вогнища, і тихим гомоном бродив табор, як запущена дріжжами опара. І ось нагло уже на світанку знову знялось шумовиння біля сельбуду. Кидались люди з хат, од огнищ з майдану, але до сельбуду не протовпитись — натовп отакий. І в клекоті голосів годі щось уторопати.—До розстрілу трьох, а кого ж саме? А тих же як? І чого ще ждуть, не розходяться?

У бокові двері, що хід за сцену, раптом вихватилися двоє охоронників — розступись! — і пробили в натовпі прохід на вулицю до підвод, що стояли наготові. Потім слідом за ними вивели трьох. Найпередній — Сахновський — дуже блідий с темними плямами очей і ніби безротий (отак сціплені губи), але йшов незвичайно рівно і ніби нічого не помічаючи навколо. Услід за ним ішов Матюха — пониклий і згорблений у своїй кудлатій шапці, він непевно якомусь ступав ногами, наче не просто собі йшов, а намагаючись обов'язково попадати ногами в протоптані сліди Сахновського. І ззаді Тягнирядно — незграбний і якийсь потворний: йдучи в проході він то підморгував дурнувато не знати кому в натовпі, то роблено байдуже спльовував крізь зуби, а врешті спинивсь, уперся як віл і мусили вести до підводи силою, а він бився в руках і хрипло рикав огидно лайку. Це — смертники. Порозсажували на підводах їх, на кожну сіло по двоє вартових і рушили.

Невдовзі вивели й інших засуджених: Огир Данило, Кушніренко, Гниденки обидва — Яків та Пилип, Рижий —

мільйонер, Книшенко, Губар Хома та Векла —самогонщиця. Одну тільки Марію Кожушну — присуджено було на 3 роки умовно й з під сторожі звільнено. Цих провели в двір Райміліції,—пішки по етапу потім одпроводять у місто — до бупру.

Тепер і народ повалив од сельбуду гомінкими юрбами і за кілька хвилин увесь майдан став як розритий мурашник.

Біля гамазею обухівці запрягали коней, весело перебалакуючись од возів. А Гордій підганяв своїх: ну-ну, хлоп'ята! Мовляв, отакий ранок не згаяти б: підмерзло гарно, можна б і з лісом у хутір змотатися.

— Є, дядько Гордію! — гукнув Яким, сплигнувши на воза У Півненка молодиці ніяк не всядуться. А хтось уже рушив. Давид і собі підібрав віжки й сідати, а біля воза Зінька ніяк не добалакає з дівчатами; уже і Степан гукає, щоб іти.

— Сідай, Зінько, — Давид до неї.

— Не по дорозі ж, — ясно, наївно глянула дівчина на нього.

— Ой, по дорозі, — примружив очі Давид і всміхнувся тепло, любовно. Зінька схвильовано задихала, обличчя в неї зашарілося враз і очі стали ясні, ясні та сині. Тільки й промовила розгублено:

— Ой, хоч би ж я була дома сказала.

А Давид під лікоть її, дівчата з сміхом за руки — стриб, і на возі вже дівчина.

Рушили.

Доки на шлях виїхали довелося і спинятись, і злазити та гуртом стягати з дороги вози, — попохмуривсь Гордій на возі: коли б це вже дома бути об оцій порі. Нарешті вибілись таки на дорогу. Сперш їхали тихо, але от невтерпів Давид, — гукнув Якимові: гей, гей, а нехай лишь торкають! Крикнув Яким щось, — луною покотивсь гук уперед по валці. Спершу далеко десь спереду загриміло, потім ближче, ближче.

Ударив віжками по конях Давид. І враз з усіх восьми коптитів рванули коні і гаркнули колеса. Холодні скалки мерзлої дороги як дробом ударили в лице, обсипали всього. Й дядька Гордія, — аж затулив очі рукою, всміхається

в бороду. І ззаду дівчата залилися сміхом. Оглянувся Давид — обсіпало й їх. Упала кожна лицем у долоні, щось кричить Зінька, — не чути нічого. Тільки бачить Давид з-під долоні у неї сміються до нього її очі радісні й сині. Щось крикнув до неї Давид і собі, сам не чуючи свого голосу. Одірвавсь і ще вдарив по конях. І вже не оглядавсь, ні чув, ні бачив нічого. А тільки й чув, як під колесами — й спереду, і ззаду під безліччю копитів і колес, наче туго нап'ята струна брєніла дорога в ранкову далечінь.

Харків, 1926.

ВАСИЛЬ АЛЕШКО

КОЛОНА КІННА

Машино-кінна станція
Наказа всім, усім:
— Весна прийшла. Не граться.
Працюй, борися, сій.
Туп —
Тупотить
Колона
На
 п'ятдесят
 голів
Не підківками дзвонить
На весняній землі.
Ой, ні,
Не підківками —
На
 п'ятдесят
 голів.
Видзвонює плугами, —
Вже спів аж переспів.
Цей спів ніби живиця

На вишні виграє:
Б'є сила через вінця,
Колона

кінна

є.

Цей спів ніби живиця:
Давно, давно пора
Спрягатись,
Не журиться,
Гнать

злидні

із двора.

Туп —

Тупотить

Колона

На

двіста

дужих ніг —

Не підківками дзвонить,
А оре переліг.

Плугатар

По-над балкою:

— Давай

ще

борозну!...

Видзвонюють

Сівалки,

Скрізь

сіють

ярину.

Видзвонює, виорює

В долині

Й на горі.

Вже

хилить,

переборює

Колони

Бовдурів.

Колона
на колону —
Змагання,
праця,
бій.

За хліб, залізні коні,
За досвід
Гуртовий.
Борінки одноланки,
Плуги
І орачі,
І сонце,
Й теплий ранок
Гукають гаряче:
— Потоком
зерно

лийся!

Напружуйтесь, горби.
Хто там відстав?
Не крийся.
День
робітний

кипить!

Стелися,
сійся

низько.

Землі й весні чолом.
Сівбу бо більшовицьку
Провадимо гуртом.
Рідля
Цвіте
І дзвонить.
Парують кізяки...
І сіє

скрізь

колону

І сонце,
Й сміх дзвінкий...
Кипить кожна кровинка,

Б'є сила
Степова.
Старий гукає:

— Синку,

— Вперед,
Не відставай!
А ну,
Хто швидче, ліпше.
Хоч ти і молодий,
А борозну
Стрункішу
Підтоптаний, веди!...
Погоничі,
Запряжка,
Прискорена хода...
— Що, працювати важко?
Піт летється...

— Не біда!

— Це піт — міцний, солоний,
Він нам
Не заважа:
Рясніш впаде на гони —
Густіший урожай.
Над полем

співи

линуть

І поклик:

— Хай живе

Весна,
Колона кінна,
І зерно сортове!
День сонячний, весняний.
Ступають орачі.
Колись —
В свитині драній,
Тепер —
Супрягачі.
— Супряжники, громадо,
Не крийтеся,

Скажіть:

Хто вам орать порадив

Старанно,

Без межі?

— Та хто ж...

Сама земелька:

Як виореш плужком,

Уродить хліба

Жменьку,

Годує вівсюгом.

— Та хто ж...

Сама земелька...

Рясніє колосок,

Як плугом глибоченько,

Та разом всі, у строк.

— Надумали ми вчасно

Впорядкувать

Лани.

Колону кінну

в наступ —

На злидні,

бур'яни.

— А згодом

І залізна,—

В нас темпи —

Час летить. —

Хоч трудно їй, завізно,

Отут загуркотить...

Туп —

Тупотить

Колона

На

п'ятдесят

голів.

Пругкіше креше, дзвонить

На весняній землі...

ОСТАННІЙ ЗАПОРОЖЕЦЬ

I

Признаюся відразу: мова мовитиметься зовсім не про справжнього запорожця-січовика, легендарного колонізатора дніпровського Понизов'я. Більш того,—навіть не про сучасних його нащадків. Бо який, скажіть на милість, нетяга-січовик хоч би й з мого приятеля-тракториста Гаврюші що я оце його зустрів був якось у столиці на нараді сількорів-колективістів!? Який з нього, кажу, запорожець, коли він у себе в комуні є головою антиалькогольного товариства й осередку безвірників, а оце нещодавно влаштував у сільському храмі Святия Покрови зовсім непогане кіно?

Або який Тарас Бульба хоч би з того ж таки одрубщика Артамона Севастьяновича, того самого, що в нього оце якось замість прадідівських гаківниці й кривої турецької шабляки міліція витрусила за образами справжнісінького „Стеєра“ й два новеньких „Кольта“!? Того самого, що в нього син Остап—денікінський офіцер, син Андрій загинув десь у Махна, а сам Артамон ходить у шкіряній куртці й оце, казали, купив у німця-колоністи хату й думає присябритися до менонітської куркульні, щоб під їхньою маркою гайнути до Аргентини.

Гайне він, чи ні,—не наш із вами, читачу, клопіт. Ми лише констатуємо, що Артамон Севастьянович куди дужче скидається на запеклого куркуля наших днів, ніж на романтичного запорожця, і таки вертаймось до героя.

Наш запорожець не лише не вмів купувати менонітські хати й ховати за образами „Кольти“—він взагалі не міг ані говорити ані мислити, ба, навіть, розуміти того, що він так запально і впевнено чинив. І все ж це був герой, справжній герой, безстрашний і невтомний. Відважним піонером прийшов він на далекий від культурного світу й залізниць закуток степу й сміливо звернув на невідомі, ледве позначені стежки з правдавнього, ще чумаками, а може ще й татарськими кіньми торованого шляху.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУК.
БІБЛІОТЕКА ХАУ.

Інв. № _____

Гай-гай! Знайся він на мові, він розповів би, що то є прийти першим, стати віч-на-віч із розбурханим, безрежним степом і знати, вірити й хотіти його підкорити, підбити під себе, пройти його з краю в край, оновити його новими піснями, напоїти новим потом, перебороти його прокляття й запалити в грудях йому нову радість! А по всьому тому мужньо, без пихи й жалю, поступитися, дати дорогу іншим, дужчим, спритнішим... Поступитися, навіть не знаючи, що ти був першим, що прийшли ті інші стежками, второваними від тебе. Хіба це не справжнє героїство? І хіба про це не варт розповісти?

Дещо з біографії нашого героя я спостерігав на власні очі. Це було за часів, коли один-єдиний колгосп треба було шукати в окрузі вдень з вогнем, це було за часів, коли, скажімо, зустрічати трактора виходило на околицю всеньке село й запально сперечалося: потягне чи не потягне трактор на гору дві мажарі з гноєм... Словом, було це давненько таки, та ще як на наші бурхливі, прудкі й неугавні дні.

Зараз зустріч трактора всім селом на околиці показують лише в кіно наші передові кіно-режисери. Згадуваний уже вище приятель мій — тракторист Гаврюша — вбачає в таких бучних зустрічах ніщо іншого, як занепад трудової дисципліни. Де ж пак: з-за одної-однісінької машини сотні людей мусять кидати роботу й бігти на околицю продавати витрішки!

На біографії нашого героя, як це не прикро згадувати, є невеличка темна пляма. Річ у тім, що Артамон Севастьянович Крутько, за „доброго старого часу“, виписав був собі з Великого Токмака нафтового двигуна й не без успіху молотив ним протягом кількох років свій і своїх сусідів хліб. І от, коли він прочув про одну новину, що про неї йому переказали з району, то він зник з хутора на цілих чотири дні й повернувшись, зібрав хуторян і довгенько з ними про щось радився. На всі заперечення й вагання своїх спільників, Артамон Севастьянович відповідав одне: він знає добре Токмакські двигуни, а відтак не може бути, що двигун став гіршим, якщо до нього присобачили ще й колесо, щоб він сам себе возив. Крім того, він чув у районі, що всі

боятися брати цю машину: радянська, мовляв, на закордонні чекають, а закордонних їм, Артамоновим сусідам, не бачити сто літ. Тож узівати таку нагоду буде великим гріхом і дурістю. Артамонові сусіди були зовсім вже не такі дурні, щоб не пристати на доводи найповажнішого з-поміж них господаря й за тиждень після тої запальної наради трактор „Запорожець“ став власністю новоутвореного тракторного товариства „Красний одруб“.

Не думаю, щоб він згадав про це з великою приємністю, якщо раптом знайшов би дар слова, щоб розповісти про свої пригоди.

II

Приятель мій Гаврюша, управившись з Артамоновою худобою й з іншими своїми численними наймитськими обов'язками, найретельніше з поміж усіх, хто жив навіть поблизу, відвідував того року вечорами мою школу. По коліна в липкій осінній чорноземлі, або запорошений січневою віхолою, він продирався з хутора поночі, за чотири верстви до села, на вогники лікпункту, сідав на передній лаві, ловив кожне моє слово, списував у вечір по зошитові й гнівався, якщо я, бува, затримувався довго на однім місці й не розповідав нічого нового. Часом, коли віхола на дворі загрожувала поховати Гаврюшу в степу — він лишався ночувати в мене. Ми крутили з ним довжелезні козинячі лапки, гасили лямпу й з приємністю згадували, що нам обом, властиво, всього лише по вісімнадцять років і що, отже, відкинувши деякі дрібниці, нам на світі зовсім вже не так і погано живеться. Ненажера Гаврюша катував мене щоразу зливою найнеможливіших запитань. Невгасима жага знання пекла мого друга й він завжди вхитрявся запитати мене щось такого, що я й сам, часом, гаразд не знав. Коли ж одного разу я не міг докладно відповісти на запитання, що таке є радіатор, — Гаврюша остаточно зневірився в моїх знаннях. Він прочитав мені про радіатора довжелезну лекцію, найдокладніше розповів про систему трактора „Запорожець“ і за одним заходом виказав мені свою заповітну, глибоко заховану думку: він, Гаврюша, твердо вирішив, що такий прекрасній машині зовсім не місце в „Красному одрубі“.

Справді бо — чому б, скажімо, не перебрати трактора хоч би й Галушківському КНС? Велика мудрація хіба закласти машино-тракторне товариство? Як не ліс ділити, так уже не знає що й робити КНС. Та ще й те зважити: „Запорожець“ — трактор — не якісь собі абищо, а красноодрубці й не думають ним орати. Перемолотили восени на Галушківці половину хліба людям, заробили купу грошей, а тепер поставили його на зиму в артамонів сарай і деруть дерть та мелють борошно ним, аж курить. Хіба, — резонно зауважив Гаврюша, — в „Червоному прапорі“ про трактор таке пишеться? От не він буде, якщо не підбурить свого батька сказати про це на зборах КНС. Та ба! Чому б, власне, мені не підбити на це діло комнезамців? Що мені, — в Артамона дітей хрестити? Чи він мене вижене зі школи так, як вижене Гаврюшу, якщо довідається, звідки воно дме вітер! Він, Гаврюша, матиме мене за останнє ледащо, коли я цього не зроблю...

На честь Галушківського КНС мушу признатися, що коли я прийшов на чергові збори, то питання про трактора вже стояло першим в повістці денній. Десь, певно, не обійшлося тут без мого приятеля, бо перед кількома днями була неділя й провідати свого батька Гаврюша, отже, мав цілковиту змогу.

Не стану тут переповідати ні запальних суперечок на тих зборах, ні довгої й крутійської переписки з кредитовим товариством, райвиком і іншими установами, кому тим ділом відати належить. Скажу лише, що на весну, як тільки задзюрчали в яру перші струмочки, трактор „Запорожець“ перейшов у власність артіль „Незаможник“. Щоправда, хоч від „Красного одруба“ до Галушківки й було всього чотири кілометри, але трактор мусів зробити величезного гака, заїхавши по дорозі аж у округову тракторну майстерню. „Відома річ, — казав Артамон Севастянович, — машина цілу зиму в роботі була, — могла й поламатися, не дивно!“

Від того часу темна пляма зникла з сумління нашого героя й він став чесною радянською машиною, борцем за великі, світові ідеали. Мусимо, проте, визнати, що провадив він тую боротьбу без жодної пихи, до краю непарадно, зі скрипом, стогоном і довгими перепочинками в артильному

сараєві. Та всеж, щойно він з'явився в Галушківці — війнуло новим вітром, по-новому пішло кожне шукати своєї стежки. Плюючись в небо сірими кільцями нафтового диму „Запорожець“ вирушив орати артільні лани. Ще не позведені до купи, там-там розкидані, смужечками по два-три сажні, ті лани завдали машині чимало клопоту. А тим часом кожен, хто вступив до артілі, хотів, щоб його ниву розорав під артільний засів неодмінно трактор. Що ж то, мовляв, за колектив, коли й надалі оратимеш, як за діда-прадіда? Мавши три метри мінімального радіусу обертання, „Запорожець“ карався на вузьких смужечках, раз-у-раз маневруючи на межникові, щоб не потрапити вдруге в ту саму борозну. Проте, крутився, сердито фурчав, плювався в небо нафтою, а таки завертав куди треба було. Артільський тракториста переможно смикав тоді мотузка ззаду й два блискучих лемеші вгризалися в чорну землю.

Оранка тієї весни вскочила артілі в добру копійчку. Голова артілі не звелів навіть рахівникові й підраховувати докладно, щоб не бентежити колективістів. Він чекав на землеустрій, коли мали вирізати артілі суцільний шмат землі й тракторів буде де обернутися. Та, проте, цифри докладного обрахунку пішли таки гуляти по людях. Артамон Севастянович ще раз згадав, що „Запорожця“ зроблено у Великому Токмаці. Тільки цього разу він вже доводив, що машина ця нікудишня, що орати нею — самі збитки, що він радий-радісінський був здихатися цієї незграби й що товариство „Красний одруб“ подало вже заяву на справжнього американського трактора. Він же прикинув на рахівниці й вартість весняної оранки „Запорожцем“. Виходило, що оранка трактором вийшла чи не вдвічі дорожча, ніж кіньми.

Трохи ж згодом Артамон Севастянович і зовсім зненавдив незграбну машину. Річ у тім, що переводячи землеустрій, межовщики виявляли й утаєну землю. А що плян „Незаможника“ мав межувати з Артамоновою землею, то й не дивно, що розорюючи артільську толоку „Запорожець“ прихвativ ще чотири куркулевих десятинки: їх бо підраховувати на рахівниці Артамон Севастянович, певно, „забув“.

І тільки тепер він збагнув, що колеса до Токмацького двигуна приробили йому не на радість. Клятий нафтовик заглибив лемеші плуга аж до Крутої могили й поповз в напрямкові до Артамонового хутора. Поповз упоперек меж, перегриз межника, розчавив колесом підгнилого стовпця на межі й впевнено виліз на його, Артамонову землю. На ту саму землю, що він її „придбав кривавицею“, на ту саму землю, що утаїти її коштувало йому десятки відер самогонки...

Трактор пішов у наступ. На світ-зорі він вирушав у поле й вертав у село аж тоді, коли калоризатор вже виразно червонів у вечірньому присмеркові.

Трактор пішов у наступ. Віддавна косогір, де того року була толока, орався борозною до низу, до річки. З року в рік косогір потроху розмивали весняні води, літні дощі; вже де-не-де й ярки назначилися,—бути б там байракам за якийсь час. „Запорожець“ переорав косогір упоперек, переоравши всі межі, всі ярки. Чи ж йому, відважному, боятися віковичних звичок, дідами й прадідами заповіданих, меж? Чи ж йому, славній радянській машині, зважати на межника, що ним відгородився від колективу Артамон Севастьянович?

Трактор пішов у наступ. До нього, вліпленого шаром куряви й мазути, линули думками всі, хто мав ламати шапку перед Артамоном, перед Непиймеду, перед старим Неїжкашею... Мов камінь, кинутий у сонну воду, він погнав по селу хвилясті кола задуми й сподіванок. До його залізних упевнених ніг припали злидарські лани, шукаючи порятунку від злиднів...

Ах, читачу! Ми знову впали з вами в прикрий тон покори й захвату перед бездушною машиною. Ми знову забули з вами, що наш герой—всього лише складна система металових рур і підойм, зібрана й позгвинчувана вправною рукою Велико-Токмацького робітника. І щоб виправити помилку, нагадаємо собі, що в наступ пішов не трактор, а артіль „Незаможник“ села Галушківки, що на далекім від культурного світу й залізниць закуткові нашого неосяжного степу...

Від себе ж додам лише, забігаючи трохи наперед, що притель мій, Гаврюша, згодом таки покинув службу в Артамона Севастьяновича й повернувся на село до свого батька. Батько його саме під той час і собі вступив уже до артілі. Гаврюша уклав до колективу всі зароблені й висужені в Артамона гроші й відразу ж заявив правлінню артілі, що він ще з пелюшок кохається в машинах у дванадцять кінських сил. А що він підучився їздити на „Запорожцеві“ ще як був у Артамона Севастьяновича, то приліпився собі з першого ж дня вступу до трактора, немов і справді грався ним ще в колісці.

Він же розповів мені й про всі дальші пригоди нашого залізного героя, про всі його поразки й перемоги і про його сумний, безславний кінець.

III

Після першого приливу захвату й завзяття прийшли колективські будні. Другого року стався недорід; на засушених, невчасно посіяних, сяк-так оброблених Галушківських ланах повиграв від суховію хліб. Артіль, що й сама ще не стала як слід на рівні ноги, мусіла допомагати сусідам. Пішло на вітряки чисте, виплекане на колективному лані зерно,— повернулося другого року мішма з вівсягом. З великими труднощами, стягаючись по трісочці, поставила артіль на вигоні перед школою колективного сарая. Часом, бувало, й артіль не мала чого їсти: тоді хисткі, непевні відходили, забирали з собою зароблене і колектив висів на ниточці до нового припливу людей, знову стягаючись важкою працею на кожну дрібницю.

Та й не лише з-за злиднів виходили часом з колективу. Бувало й такого, що пересидить інший рік-два в артілі, прикине в умі: скільки йому припаде, якщо він випишеться, ну й випишується, а тоді ставить добру хату, купує коні й живе собі, посміюється: якби, мовляв, не колектив,— стягатися б йому на те все десятки років!

І хоч який невеличкий, непомітний був той колектив, як на безмежні розгони степів глухого закутку, а сплелися, перехрестилися на ньому смертельним вузлом віковічні дідівські стежки, великі й могутні ворожі сили. Що не рік,

що не весну або осінь приєднувалися до артилі нові й нові двори. Що не рік то все менше приходило людей до Артамона Севастяновича й Непиймеду здавати землю з часті. Що не рік, то все крутіше загиналися фланги артильного поля довкола „Красного Одруба“.

А одного дня до правління артилі прийшли люди з того берега річки, ті, що до їх артиль не протоптала стежки. Дивні речі мовили вони, прийшовши. Поперше, хай артиль не думає, що на тім березі сидять якісь собі байбаки й не бачать, що воно робиться на світі. Подруге, на доказ того, вони повідомили, що на тім березі заклався СОЗ, а потрете, хоч робитимуть вони, звичайно, землю доки що кінцями й коровами, ну, а для першого разу прийшли прохати артиль приїхати до них орати трактором. Як не як, а СОЗ—теж колектив.

Годі й казати, що наш залізний герой був з того вельми вдоволений. Обережно перебираючи своїми залізними зубами обаполи хисткої о галушківського містка, він переповз на той беріг річки й подався до СОЗ'івської толоки. Того пам'ятного для села дня саме була неділя. За машиною пішов увесь куток: старі, жінки, господарі, малеча. Далєбі, щоб були прихватили з церкви охрести та кадило,— дуже скидався б цей велелюдний похід на хресний хід з молебнем про дощ.

Але замість охрестів над натовпом полоскався в блакиті СОЗ'вський червоний прапор, а замість кадила курів нафтовим димком уквітчаний жовтими жоржинами „Запорожець“. Він пишався, як молода на сватанні, граційно обминав вибої на дорозі, що загрожували перекинути його голічерва й нарешті дістався до СОЗ'івської землі. Там підставив свою залізну спину ногам голови сільради і дуже шкодував, що не годен був збагнути жодного слова з запальної головиної промови. А промова полинула над притишеним натовпом, над сірою, спаленою сонцем толокою, ген аж до хвилястого золотого обрію, туди, де забутий усіма під ту хвилю, пас свої вівці святий Петро.

Говорив голова про Галушківську артиль, пригадав, як важко було їй спинатися на ноги, пригадав, скільки глуму й невіри пройшло каламутною хвилею по молодому колективові. І ще пройде, може. Та й хіба тільки глум?! Не

дарма ж від Артамона трактор потрапив аж через ремонтну майстерню, недарма ж на прирізаній до артілі втаєній землі першого року рясно зійшли кукіль і свиріпа, хоч і сіяли в чисту землю чисте зерно...

Добрим словом згадав голова й „Запорожця“. То дарма, що він на трьох лише ногах, ой та й міцно ж угрузли вони у радянську землю! То дарма, що він перекидається на крутих поворотах: на те він і прийшов до них, щоб мати де обернутися, ген аж до Демидівської межі їхати йому сьогодні, не обертаючись. За ним скоро придуть інші, кращі, могутніші... Але йому, першому, що приніс на Галушківські лани нову радянську правду,—слава навіки!

І голова зручно зіскочив з трактора, витираючи рукавом спітніле чоло. Далебі, не їв „Запорожець“ стошідесят три пуди—його б заходилися качати, як справжнього героя того незвичайного свята. Але замість того, він затуркотів голосніше, жбурнув високо в небо сірий обруч теплого диму, бризнув нафтою на біленькі хустки дівчат поблизу й поволі рушив з місця. Проорав уперек чотири сажні першої ниви, люто зафурчав, заплювався димом, і з переможним туркотом виповз на сусідній клапоть.

— Х-х-у-у-х-х!—зідхнув на повні груди увесь рясноликий натовп, втоплюючи очі в переорану межу. Всі враз обернулися в один бік: шукали всі господаря ниви. От він стоїть край борозни, утопивши й собі очі в землю. На якусь мить чоло йому перерізає глибока борозна. Потім він поволі нагинається, бере пучками грудку землі і все ще задуманий переминає її чорними пальцями.

— Глибоко оре, клятий, на п'ять вершків, і хоч би тобі що!—усміхається він до притихлого натовпу м'якою, прояснілою посмішкою й дивиться услід машині. А вона, байдужа до всього, простувала все вперед і вперед, мірно пихкаючи нафтовою люлькою в блакитне і теж байдуже й спокійне небо. За машиною вслід поволі сунув увесь людський натовп: святкувало село дивне, ясне й тривожне свято повне буйної радості й тонкого журного квиління за тим, що віками зростало й змагалося на скроплених кров'ю й потом межах, і що сьогодні навіки вмерло під залізною п'ятою машини...

А восени, глибокої жовтневої ночі горіли артільські скирти. Раненим звірем кидався в чорні провалля осінньої темряви сполох із сільської дзвінниці, завмирав, безсилий подати далеким центрам звістку про жахну пригоду й знову кидався, сповнений неясної надії на чиюсь допомогу, в чорні мовчазні провалля.

Допомога не прийшла ні звідки. Як могли змагалися з вогнем колективці, крок по крокові відступаючи перед розбурханою стихією. Ледве вивели зі стаєнь худобу: вогонь перекинувся на солом'яні покрівлі стаєнь, коровника, багряним вихором розмітаючи по небові важкою працею надбане майно.

Тої жахної ночі ледве був не загинув у полум'ї й наш герой. Про його згадали не зразу, заняті виводом зі стаєнь худоби й боротьбою з неблаганим вогнем. Але коли вогонь перекинувся вже на солом'яну покрівлю машинового сараю—весь натовп колективців ахнув від жаху.

— Машини!.. машини!.. — вирвався з натовпу владний голос голови сільради й голова перший кинувся з ломом відбивати замка на дверях: у метушні, як це завжди буває, ніяк не могли знайти ключа. Сіялки, косарки викотили з сараю враз. Але в кутку, вже присипаний вогняним приском горючої соломи стояв... трактор. І тут удруге ахнув натовп і на мить тиша опанувала всіх: обидва трактористи були саме під той час у районі на районному з'їздові рад. Важка машина стояла нерухомо, а просто неї у чорній пащі дверей товпився збентежений люд, не знаючи як запобігти лихові.

І враз натовп розсунули чиїсь дужі й безцеремонні руки. Висока струнка постать на мить затрималася у дверях, а далі пружним звірем кинулася в кутку, до машини. На голову прибульцеві сипалися іскри з руйнованої від колективців покрівлі,—саме заходилися розтягати крокви,—але він на те не зважав. Спритно намацавши в задушливому димові лампу, він накачав її, як міг дужче, підсунув під шар калоризатора і аж тоді важко, на повні груди, пересапнуv. Далі вискочив із сарая, вихопив у когось із рук цебер й облив себе усього водою. І тут при світлі пожежі колективці пізнали свого несподіваного рятівника. Годі й казати, що то був мій приятель Гаврюша. Він, забачивши

пожежу й почувши сполох, бігма кинувся з хутора на вогонь, і прибіг, як бачимо, аж надто вчасно.

Забезпечивши себе на якийсь час від пекельної спеки й іскор, що сипалися зі стелі, Гаврюша вдруге кинувся в димову задуху машинового сараю. У темряві намацав маховика, крутнув його щосили „проти стрілки“, крутнув раз, удруге... Маховик хитнувся, але по хвилі застиг на місці. Задихаючись від диму Гаврюша помацки дошукувався причини, чому не йде машина. Іскри пекли йому руки, іскри падали й шипіли на нафтових плямах, але Гаврюша вперто вирішив вивести машину, або ж умерти разом із нею під обгорілими бантинами сараю. Кожна хвилина падала в безвість, мов розпечена іскра на Гаврюшине тіло. Та жилаві, шкарубкі наймитські руки не так то вже й легко дошкулити. Руки ті вперто шарили у складному сплетінні шайб, форсунок і підойм, намагаючись примусити машину зрушити з місця. Ось вони вдруге вп'ялися в маховика, вдруге крутнули його й у свистові вогню вирвалося разом два зідхання: полегшене Гаврюшине й мірні подихи пробудженого трактора.

Кожної хвилини вогонь міг висадити машину в повітря. І ті коротенькі вісім метрів, що відділяли машину від чорної пащі дверей здалися Гаврюші вісмома смертельними довгими гонами.

Він уключив конуса й „Запорожець“ шарпонував з місця. Сарай палав, укутаний у полум'я, глузуючи вогненним реготом з убогого сільрадівського брандсбою.

І коли обсмалений Гаврюша виїхав машиною на освітлене загравою подвір'я, високий стовп іскор позаду нього зметнувся аж до неба: то завалилася стеля машинового сараю. Гаврюша виключив машину, шпарко зіскочив з-за стерня й на очах остовпілого натовпу бухнувся просто сторчголів у діжку з водою на повозці. Але тут сили його зрадили й з діжки вже його мусіли витягати колективісти. Два місяці після тієї нічної пригоди відлежав Гаврюша у районній лікарні, загоюючи пекельні виразки: у розпалі боротьби за машину, він і не зауважив, що обсмалився у вогні трохи не на цурпалок.

Але та пригода ще дужче прив'язала його до трактора.

Машину, врятовану ціною свого життя, Гаврюша полюбив глибокою, ніжною й товариською любов'ю.

IV

У старих книжках, де змальовується сонне, запліснявіле, мов вода в болоті, життя, коли треба сказати, що пройшло вже чимало часу, завжди пишеться: „Роки минали“.

„Роки минали“ напише у своїй книзі письменник наших днів. Напише й закреслить без жалю. І напише натомість не роки, а місяці, дні, години, і кожний з тих днів правдиво видаватиметься роком, і кожен справжній рік, буде у нього цілою добою: справді бо,— що таке роки у шаленому зльоті наших зоряних днів?!

„Незаможник“ зростав молодим кленом на мокрій межі. Вже забулася, в довгій шерезі трудових буднів загубилася пригода з осінньою пожежею. На вигоні, що біля школи, червоніли новенькою черепицею великі довгі стайні, коровник і машиновий сарай сільсько-господарчої комуні „Незаможник“. Плахтатий, зрізаний межами степ відбіг від вигону ген аж до хреста на шляху: відтіснили, відігнали його геть розлогі й рівні комунівські лани.

І тут вперше похитнулася „Запорожцева“ слава, вперше він відчув, що йому швидко прийде край. Партизанити з нафтовою люлькою в зубах було куди легше, ніж дати лад великим комунівським масивам. Сотні гектарів побігли аж до обрію, тисячі центнерів зерна полилися в комунівські засіки, довгі валки потяглися до далекого елеватору на залізниці. І в цьому буйному зльоті великого колективу захлиналася маненька, незграбна машина, губила свою давню велич, не хвилювала вже мірним чахканням звиклих до неї колективців. Більше того: ці невдячні створіння відверто гомоніли при „Запорожцеві“, що їм треба шукати якогось іншого виходу. Де ж пак: у Демидівці, кажуть, два „фордзони“, у Киселях — „Інтернаціонал“, а за Дінцем, на цукрозаводі й зовсім диковинні діла кояться,— ніяких колес немає в трактора, а тягає, ірод, семилемешного плуга.

Самотній, немов забутий усіма, „Запорожець“ хмуρο тягав букаря десь у закуткові комунівського поля. І тільки Гаврюша, що саме під той час опинився в комуні, любив

стареньку машину ніжною й відданою любов'ю, ще й досі вірив у її залізну міць.

А одного дня до комуні приїхали новесеньким „Опелем“ якісь поважні, і, видимо, значні люди. Вони об'їхали поле комуні, зібрали збори ради, а згодом і всіх комунарів і довго про щось радилися з усіма. А потому зникли в напрямкові до Киселів, розпитавшись найкоротшою дороги до Кисельської артілі „Перемога Жовтня“...

„Запорожець“, звичайно, не міг знати нічого, про що радилися з комуною метушки й заклопотані прибульці. Але коли Гаврюша після наради прийшов до трактора, дивна задума й невимовна ніжність лежали йому на обличчі. Він ласкаво провів рукою по теплому корпусові „Запорожця“, ретельно витер ганчіркою припалі курявою частини машини й застиг на якусь мить із лямпою в руці.

— Ну, щож. Їдьмо, тим часом, доорювати, а там побачимо,— мовив він до „Запорожця“.—... А там побачимо,— додав він по хвили. І в ту мить він якось по-новому, без жодної упереджености, глянув на свого улюбленця.— Д-да... Ти таки справді, козаче, своє відпартизанив!.. База таки з тебе нікудишня. Оті розповідають, якщо не брешуть,— ото буде база: шутка сказати,— сорок машин як одна...— І Гаврюша хмуро поліз сідати за стерно „Запорожця“.

А впоравшись з оранкою, вже аж як підмерзла дорога, Гаврюша дістав від ради комуні дивного й нечуваного наряда: возити від станції до розруйнованої Кисельської економії цеглу й ліс для майбутньої МТС. Покірний волі своїх володарів, „Запорожець“ зачепив дві гарби, запалив на до рогу смердючу нафтову люльку й вирушив у далеку путь. Він і не знав, що їде возити ліс на власну труну, не знав, що їде в останній рейс по розлогих степових дорогах. Не знав він і того, що комуні „Незаможник“ давно б уже дали іншого трактора, якби не плянована на тих краях МТС. Не знав він і того, що комуна уклала з МТС договора про те, що весняну оранку робитимуть вже тракторні колони станції.

Він чісно, поскрипуючи опрацьованими частинами свого залізного нутра, тягав цеглу й ліс до Кисельської економії ні трохи не уявляючи собі, що на тому місці за якихось

три-чотири місяці виросте ціле містечко, повне руху, гомону й туркоту машин, повне нового, небаченого на степовім закуткові, змісту.

І тільки Гаврюша, оглядаючись довкола майбутнього енергетичного центру, розумів, чому саме тут гадають його примістити. Куди сягало трактористове око — скрізь зеленіли величезні озимі масиви колективних ланів: околишніх СОЗ'ів, артілей, комун, чорніли розорані для весняного засіву розгони чорнозему. І там, де ще рясніли вузенькі смужечки, весною, Гаврюша знав, пройдуть залізні колони і зборять, зметуть предковичний спокій дідівських ланів, зарівняють марним потом скроплені межі. І Гаврюша тамував у грудях жаль за своїм незграбним спрацьованням „Запорожцем“, вже уявляючи себе на якомусь незвичайному, дужому й хитромудрому тракторові попереду залізної колони.

— Шутка сказати, — шепотіли йому вуста. — Сорок машин, як одна. І це ж тільки перша партія, одна, либонь, третина того, що буде за два роки.

V

Нам лишилося переповісти лише кілька епізодів з передостаннього розділу біографії нашого героя. Розповісти про присмерки „Запорожцевої“ слави та ще про одну чорну, від віків нечувану зраду.

„Запорожець“, упоравшись із перевозками матеріалів для МТС, раптом відчув приступи найстрашнішої недуги — старости. Шкарубко шаруділи йому всередині спрацьовані, натружені залізні суглоби, хрипко чахкало його залізне горло, зітерлися, аж ковзалися часом по льоду, колись гострі крицеві пазурі. Комунівські трактористи розібрали „Запорожця“ на дрібні частини, передивилися, похитали головами й пішли до ради комуни. Раді вони заявили, що „Запорожцеві“ не вадить б навести візита до одного лікаря, що зветься „Округовою Тракторною Майстернею“. Рада пристала на те, правдиво гадаючи, що трактори МТС можуть і припізнитися, а відтак „Запорожець“ може стати у великій пригоді. І от одного зимного лютевого дня „Запорожець“ нацепив собі на бік торбу з Гаврюшиними харчами, набрав

у бак повний запас нафтового тютюну, причепурився як міг і вирушив у далеку путь.

Гаврюша й досі не може без гніву згадувати здивовано-нахабних і глузливих пик монтьорів округової майстерні, в ту хвилину, коли вони забачили на подвір'ї Окрколгосп-союзу дивну тринику Гаврюшину незграбу. Немов якогось троглодита обмацували вони „Запорожця“, дивували з його чудної постави, удавано-прикро чхали від нафтового диму й довго рахтувалися: кому й як приступати до ремонту чудної машини. На всю округу,—казали вони,—лишився один, останній „Запорожець“. У них на базі, гляди, й запасних частин не знайдеться для такого дива.

І справді, розібравши машину, воии заявили, що спрацьовані частини доведеться виписувати мабуть аж зі столиці, або ж із самого заводу, хоч він, чути, тепер вже й не виробляє „Запорожців“. Розлючений Гаврюша трохи прохолонув, коли обійшов просторе дворище майстерні: всюди, на кожному кроці подибував він дивні й небачені речі: там стояв новенький семилемешний плуг, там лежали довгі залізні стрічки-колеса розібраного „Клетрака“, там під підкатом сарая червоніли двадцятип'ятирядні дискові сіялки а серед двору чорнів прикритий брезентом величезний харківський „Комунар“.

Втихомирений Гаврюша пішов до гуртожитку при Окрсоюзіві й зайняв крайню, у кутку, нару. Він вирішив терпляче чекати на запасні частини й не ображатися на глузування монтьорів. Справді бо: хто ж винний у тому що Гаврюша зі своїм трактором видався бувалим людям трохи провінціяльним і несучасним?

День-при-дні навідувався Гаврюша до майстерні, все допитував: чи не прийшли частини, чи швидко вже йому поладять „Запорожця“. І при тому з тривогою втягав у себе носом хвильне передвесняне повітря: ще день-другий, почувалося, й поверне на весну. І поверне, вгадувалося, владно, дружно, так що за тиждень вже й не добратися йому, Гаврюші, до комуни, аж доки не висохнуть степові дороги. Уночі примерзлі калюжки хрусько шуршали під чобітьми, а де вдень вони вилискували на сонці весняно-весело, нагадуючи про близьку й неминучу теплінь.

Нарешті одного дня йому було сказано, що на станцію прийшов вантаж і напевно то й є запасні частини до „Запорожця“. Гаврюша аж не стерпів: упросився поїхати й собі на станцію з монтьорами, надто вже йому не сиділося у місті, скучив уже за комуною, а тут ще ця весна.

Доки викупляли вантаж, Гаврюша вийшов на перон вокзалу. Провів пасажирського поїзда, поглупів трохи на блискучі, вузласті рейки й хотів був уже йти до вантажної контори, коли це враз увагу його прикував до себе свисток паровозу біля семафору. Не зупиняючись проти вокзалу промчав і заховався аж у дальньому тупикові цілий маршрут вантажних платформ. І хоч на великих ящиках, що ними були заставлені платформи, було написано щось не по-нашому, але хто зараз у Радянській країні не вміє читати двох чужоземних слів „Fordson“ і „International“? І Гаврюша їх прочитав, швидше серцем відчув, угадав, що тим маршрутом прибула з далекого центру машиново-тракторна колона.

А за тиждень по тому кінчили ремонт „Запорожця“. Запасні частини прибули не всі. Та й важко було як слід одремонтувати вкрай спрацьовану машину.

„Ідь, парубче, якщо доїдеш. Та скажи своїй комуні, що трактор годиться тепер лише на стаціонарну роботу, у поле йому вже не їздити“.

Гаврюша розписався в книзі ремонту тракторів майстерні, накачав лямпу, розігрів мотора, по-товариському розпрощався з монтьорами й вирушив до рідної комуні.

По гарній дорозі, та ще без ніякої ваги, можна було б на полудень дістатися до комуні. Але виїхавши за місто, де кінчався брукований шлях, Гаврюша не на жарт стривожився: весна на степу вже взяла собі повну волю, вилискувала відталою землею, цупко чіплялася за зубате колесо „Запорожця“, гнала степом буйні теплі подихи південного вітру.

... „Тільки б через Вікнинську балку перехопитися благополучно“, — міркував собі тракториста, — „а там на горбі, певно, підсохло, звідти вже до комуні доїдеш напевно“. — І він як міг прискорював ходу машини, щоб хоч завидно

дістатися до вікнини: клята містина могла завдати трактористові чимало клопоту. Але „Запорожець“ спокійно відміряв свої три з половиною кілометри на годину, ніяк не поділяючи Гаврюшиного хвилювання. Часом він потрапляв у відмерзлого вибоя, люто фурчав, шарпав м'яку землю одточеними острогами колеса й чалапкав далі, уліплений липкою чорноземлею, важко борсаючись у вибалках і вибоях.

За кам'яною бабою, що на дев'ятнадцятих кілометрі від міста, шлях розбігався розвилком і Гаврюша звернув ліворуч. Проїхав трохи почорнілим лісовим зрубом і почав спускатися в долину. Дорога дедалі все гіршала: трохи підмерзла зранку, вона розкисла до обіду й завдавала Гаврюші чималого клопоту: він обережно зводив машину згори, намагаючись розглянути, що діється на тому непевному яркові, що переїзд через нього так його турбував.

Нарешті він дістався до ярка. Сповнений підталого снігу, розбитого й змішаного з землею, яр, здавалося, чигав на машину: тільки-но виїхала вона насеред ярка, як в'язке баговиння розступилося під її вагою, колесо трактора забуксувало, забризкало калюкою й „Запорожець“ важко видихнувши густий клубок диму став.

Утопаючи по коліна в багні, Гаврюша обійшов трактора з усіх боків, попідкручував гайки, поодгортав чоботом грузьке багно від колес і вдруге пустив машину. „Запорожець“ шарпонував залізним копитом по дряговинню, зафурчав, подався трохи назад, але з вибою не вибрався і фуркнувши востаннє, ображено замовк. Він осів задом у вибиту колесом яму і стояв безсилий, самотній і безпорадний, сам — один на самотнім шляху. День хилився до вечора, вже потягло з вікнини дрижкою вечоровою прохолодою, від трактора на яр упала довга, химерна тінь.

Повагавшись трохи, Гаврюша вирішив удатися по допомогу до хуторян із хутора, що сховався праворуч у яру. Прийшло їх до машини кількоро: дехто з цікавості, дехто, байдужий і поважний, знаючи, що без його допомоги не обійтись.

— Волами треба витягати аж на гору, — мовив один з хуторян, високий і статечний. — Пар зо три волів треба. Ач, як загруз!

— Д-да, загруз коник, дарма, що залізний!

— Де вже йому не загрузнути, коли тут живі справжні коні шовесни ріже народ! — додав другий і всміхнувся до Гаврюші жовтим, беззубим ротом.

Ніч вже занесла над шляхом своє мокре, обважніле крило. У вечірніх сутінках залізний кінь маячив чорною глибою, гублячи риси, немов розчиняючись у весняній темряві. А довкола його хижо блимали вогники цигарок, — голодні вовчі очі, що зачули здобич.

Зайшло за могорича. Власники биків, поракхтувавшись поміж себе, сказали свою ціну. Гаврюша був аж поточився, хоч і мав при собі гроші: ціни хуторяни не псували. Але роздумавши, він пригадав, що комунівська земля на бугрі, що час гарячий, не жде ні хвилинки, може трактор встигне ще щось і зробити. Чорт із ними, і з хуторянами і з грішми! — вирішив Гаврюша. — Хіба його вірний товариш не одробить комуні тих грошей? Не йти ж оце уночі аж у комуни по допомогу, та ще й кидати за — для цього машину саму у степу серед ночі. — І Гаврюша згодився.

— Завтра раненько виїдемо й витягнемо, — подав на прощання руку статечний. І по тому зник разом з іншими у літьмі, хижо попихкуючи вогником цигарки.

Тракториста лишився сам. Він ще раз уважно обмацав машину, пообчицав скільки міг багнуку, пройшов по шляху вгору аж до твердішого ґрунту й повернувся до „Запорожця“ хмурий, задуманий.

... Так... Залізний кінь здав... Він, що невтомно орав колективні землю, що перекравав її вздовж і впоперек, що став її, комуни, гаслом, прапором, славою, — загруз ганебно у вибоек, не подолав степового бездоріжжя, відступив перед безбережним і жорстоким степом... А той же степ він мав за переможеного. Хіба не він, тринигий „Запорожець“, партизанив на ньому вісім років? Хіба не він обернув на пухку ріллю стародавні чумацькі шляхи, хіба не він розорав прадавні дідівські могили?!

Гаврюша сів на раму трактора, щільно вгорнувся в свою шкірянку й занімів у задумі. Йому нічого не лишалося, як чекати на ранок, чекати, доки хуторяни приведуть своїх волів і витягнуть машину. Притулившись до теплого

корпусу „Запорожця“ він, стомлений важкою подорожжю, поволі задрімав. Задрімав, а далі й міцно заснув: не чув він ні як співали на хуторі півні, ні як проїхала шляхом якась припізніла хура, обминаючи чорного обриса машини. Вже віз перекинувся на небосхилі униз дишлом, вже попливли небом тоненькі передсвітанкові хмарки, а Гаврюша все ще спав.

Прокинувся він від холоду й якогось дивного, неясного й далекого шуму. Сонний, він пацнув чоботом ґрунт, потім ще раз, потім став на рівні ноги й задоволено посміхнувся:

— Твердо, чуєш, коню! Підмерзло — краще не треба. Щоб було надвечір рушати, доїхали б заморозком за миле щастя... — І Гаврюша, озирнувшись довкола, став услухатися у неясний шум на шляху.

— Справді таки щось гуде. Але що?... Не схоже ні на військо, ні на цокотіння бричок. Так може гуркати тільки трактор. Трактор... Де він тут ще другий візьметься, у степу, глибої ночі? — І раптом блискавична думка прорізала йому мозок:

— Колона!.. Колона хоче дістатися до станції по заморозкові... Звичайно, тільки вона!.. Он вже блимають вогні лихтарів на передніх машинах... — І не знаючи ще точно, що саме він думає далі чинити, тракториста кинувся розпалювати лампу.

Немов перепочивши, „Запорожець“ полегшено чхнув нафтою раз, удруге і за хвилю маховик вже крутився на холостій ході. Колона тим часом сповзла згори. Від передньої машини відділилася група й попростувала до яру. Як же здивувалися вони, забачивши угрузлого на яру „Запорожця“!

— З „Незаможника“? — привітався один з них до Гаврюші.

— Атож!

— Загруз?

— Загруз. Зараз нічого, можна певно переїхати, а вдень — біда! — Гаврюша пройшов із прибулими до гори, вбиваючи підбори у примерзлий ґрунт шляху. Їхати, справді, можна було сміливо.

— Руша - ай! — закричав один з розвідників передньому трактористові і колона поволі посунула на яр. Остання машина, дужий і рухливий „Клетрак“, трохи затрималася біля „Запорожця“. Зачепивши його спереду „Клетрак“ поволі рушив, а зраділий „Запорожець“ і собі напружив всі залізні м'язи, щоб вирватись зі зрадливого вибою. Ось вже вибій сховався позаду у темряві, ось вже почалася гора... У тьмавих подихах передсвітанку вже можна було розгледіти як передня машина колони виїхала на шпиль. „Клетрак“ облишив „Запорожця“ і той вже самотужки видирався на гору. А як дістався й собі до шпиля — аж зупинився на мить і задоволено пересапнув.

Гаврюша зіскочив з машини, вже по-видному пообчищав балабухи багнюки з колеса й рами і задоволено озирнувся довкола. Ген-ген аж на обрії видніються Галушківські вітряки: десь за три години доїде він до комуни. Від вітряків він перевів очі на колону. Дивна нічна валка угорнута в ранкові тумани звернула з гостинця, попростувала навіпростець до станції і швидко зникла Гаврюші з очей. Тоді він обернувся, зиркнув назад, де кубилися в долині тумани, розшукав очима хати хуторян і задоволено посміхнувся: там, позаду, у тих хатах, лишилися його вчорашні „приятелі“. Лишилися зі своїми живими кіньми й волами і непроститим могоричем...

„Запорожця“ комуна мусила таки поставити на стаціонарну роботу. Добрячий двигун переключився з колеса на шкива й терпляче виконував всяку чорну роботу: крутив просорушку, млинового постава, соломорізку й качав воду з нового комунівського колодязя. Поставила його комуна у клуні одного з комунарів поблизу комунівських будівель і там він мирно доживає нині своє бурхливе життя. А Гаврюша... зрадливий Гаврюша...

— Так ото й загинув козак, — закінчив Гаврюша своє оповідання. — Пропав запорожець наш, щоб ти знав. А був же ж козарлюга, клятий, ой, був!..

— Чому ж пропав, Гаврюшо? — не зрозумів я свого друга.

— Адже ж ти сам кажеш, що трактор ще працює й...

— Чому, чому!.. — перебив мене мій приятель. — Ну жене рушку, ну, качає воду! Але, скажи на милість: що то вже за козак, що обернувся на гречкосія, сів пнем на одному місці?.. І діти круг нього граються й квочки під ним несуться... Не шугати вже йому степами, не ховатися гордою головою у зелених байраках, не озирати з високих могил далеких синіх виднокругів, не топтати прадавніх чумацьких шляхів...

Гаврюша замовк і замислено задивився у сіре, нахмарене небо. Разом із ним замислився й я. А коли відірвав очі від сірої пелени угорі й удруге глянув на свого приятеля — я зустрівся з ясними й безжурними Гаврюшиними очима, геть далекими від хвилевої романтичної згадки.

— Я тепер на „Путіловцеві“ їжджу, — смачно сплюнув на брук Гаврюша. — Добряча машина, щоб ти знав. Є в нас на станції й іншої породи: „Інтерни“ є, „Ойл-Пулів“ декілька. Ну, а цей не вважить, щоб ти знав, добряча, ой добряча машина. Та й чого б їй уважати, — додав він авторитетно, — лєнінградська, щитай, робота!..

Кілька днів після того, я весь був сповнений думок про розказані мені Гаврюшою запорожцеві пригоди. Ще пак, забув я, розповів мені Гаврюша й про другий кінець: про кінець „Красного Одруба“ й свого колишнього господаря. Товариство їхне, як сутокуркуляче, розвалилося фактично скоро після того, як „Запорожець“ перейшов до „Незаможника“. Годі й казати, що ніякого американського трактора їм ніхто не дав. Але з американськими, та й з новими радянськими тракторами їм таки довелося познайомитися: оточені з усіх боків колективними ланами, куркулячі двори одруба були зметені дев'ятим валом колективізації. Непиймеду за різні темні діла потрапив до в'язниці. Артамон, передчуваючи неминучу загибель, зник у сівбу невідомо де, а інших виселяє приговором Галушківська громада.

Хто саме з них спалив був свого часу артільські будівлі — так таки й не докопалися. „Хутір спалив колектив!“ — була однастайна думка громади. І в цьому вона, любий читачу, безперечно не помилилася.

А Гаврюша, вперше за довгі роки свого знайомства з Артамоновими нивами, з великим задоволенням ті ниви поорав. Що - правда, орав він, приєднуючи землю одруба до землі своєї комуни.

... Згодом, після тієї розмови з Гаврюшею, я ще раз відвідав далеку степову комуни. Побував у маненькій, на вигоні, школі, побачився зі старими друзями, зі своїми колишніми учнями — нині вже комунівським комсомолом — і вже, розуміється, неодмінно навідав у його останньому при-тулкові останнього нетягу — запорожця.

У комунівській клуні стоїть він, бідний гречкосій, на припоні й хмуро качає воду. Крізь розчинені клуні видно причілок комунівської кухні, кілок з дротом від радіо-щогли, а ген далі, на шпилі, ледве помітний шкіряний гаврюшин картуз. Гаврюша по-зрадницькому кинув свого приятеля, що й він опинився у скруті, перейшов працювати до МТС, знайшов собі нових друзів і по шіснадцять годин на добу шугає степами, жере солонкувату степову куряву і крає, рівняє, навіки заволоікає прадавні, лихою кров'ю й марним потом скроплені, від дідів і прадідів заповідані межі.

М. ГОДОВАНЕЦЬ

ВІЗ І ТРАМВАЙ

Байка

Вкотившись в місто, повне гамору і груку,
нервово віз постукує по бруку,
а худоребрый кінь насилу тягне ноги,
вдивляючись в ямковату дорогу...

Аж — гульк — трамвайчик із-за рогу —
жвавенький,

червоненький,

гомінкий:

— „Дзінь - дзінь! — дивується, швидкий: —
ви хто такі?

І звідки і куди?“

— „Ох, краще б не питав! —

віз злякано задріботав: —

тікаєм од біди,

не знаємо й куди!

З'явився трактор на селі,

й тепер щодня

і в обійсті і на ріллі

така там метушня,

в людей такого втіхи,

аж ходором всі ходять стріхи,

і трактор там — як пишна молода“...

— „А вам яка біда?“

трамвай пита.

Віз перелякано: — „Та-та-та-та...

З конем дочулись ми

(попередили щирі друзі),

що в трактора ми будем на послузі.

Чи ж ми непотріб та,

щоб тракторам служити?!

Ти зрозумій: тепер нам воля золота,

тепер нам тільки й жити:

захочем — лежимо,

захочем — біжимо,

захочемо — на ярмарки,
захочемо — на празники!...
Ти, певне, заздриш нашій долі,
бо, бачимо, бідняка й ти
в тяжкій неволі:
все бігаєш сюди-туди,
закований у рейки та дроти,
не вільний на півкроку одійти:
то цемент, цеглу, камінь преш,
то повно люду набереш“...

— „Гай-гай!

Чудний бо ти,

одначе!“ —

трамвай

урвав розмову нетерпляче;

втопивши око в далені,

нервово задзвенів,

як мандоліна:

— „Не знаєш ти,

що ті дроти —

трудова дисципліна!

А на величне будівництво працюють —
то ж радість невичерпна і жива!

Кажу я вам:

хто з трактором, — не знатиме біди, —
вступайте в трактора сліди!

РЕЙДОМ НА ВИННИЦЮ

— „Сюди! За карбованця! Дешево, швидко й сердито!“ — такою зливою вигуків зустріла нас, групу харківських письменників „пужан“, на Винницькому вокзалі ціла „ударна бригада“ винничанських візників. Вибираємо жовторотого „ударника“, що, не зважаючи на свої яких чотирнадцять років, найгаласливіше виявляє свою „активність“, сідаємо до імпровізованого „кебу“ і тут починається найцікавіше. „Ударник“ очевидьки зваживши, яких солідних „джелтменів“ попав до рук, — обертає пужално „старшим боком“ і „кеб“ скажено летить, підскакуючи по грудках і обминаючи усіх пасажирів. „Дурной пример заразителен“ — недарма сказав хтось із зовсім не дурних людей. І справді, — крайній „балагула“ не схотів поступитися лаврами першенства перед нашим „ударником“; він теж загейкав, завйюкав, пустив у діло пужално і під загальний регіт пасажирів з обох „кебів“ почалися скажені перегони. Пужално нашого „ударника“ блискавично періщило по ребрах не так уже й поганих коненят, максимально активізуючи їхні настрої, коненята аж вистелялися, намагаючись подати „аля-мажор“... Лише міст через Буг вирішив долю цих одчайдушних перегонів: наш „ударник“ вскочив на міст перший і пробігши його погнав коні на гору тим же темпом. — „Несамовитий! Ти б хоч під гору пожалів скотину!“ — гукаю я на нього. — „А що ж він іде зо мною по рівному на „соціалістичне змагання“? Нехай спробує під гору!“, — переможно вигукує наш ударник, картинно спиняючи коні біля під'їзду „Савой“. — „Дай йому карбованця за хоробрість!“ — кажу я до т. Хуторського. — „Що таке? Карбованця?! Та хіба я віз би так вас за карбованця?“ — одчайдушно вигукує „ударник“ і в той же час оперіщує пужалном конячину, що увігнула голову, слухаючи нашої розмови. — „Тоді дай цьому азіятові два; а то він нас ще наб'ється тут!“ — кажу, стримуючи регіт. — „О, будьте певні! В мене є добрий „предохранитель“! — гукає він, показуючи нам своє пужално. Одержавши гроші він стає на диво привітний і послужливий. Він подає нам безліч дружніх порад: як що

в готелі ми не знайдемо кімнат, то навпроти є „Перша Радянська“ і як що нам треба поголитися, або позрізувати „мозолі“,—збоку спеціаліст—хірург і т. і. і т. і. Сміючись, од щирого серця дякуємо йому, поки цей носій „азійського ренесансу“, оперіщує в останнє своїм поважним „предохранітелем“ конячину по ребрах й зникає в сонній тиші вінницьких вулиць...—Початок, аж надто „мажорний“,—кажу я до т. Хуторського,—як що й далі так ітиме ми не погано розважимося тут!

До речі—кілька слів про те, яким чином опинилися ми у Вінниці на цих одчайдушних „перегонах“. Вінницька філія ДВУ, щоб наблизити книгу до мас, улаштувала міську конференцію читачів й запросила на неї з Харкова письменницьку бригаду, що в складі тт. Божка, Хуторського й автора цих рядків прибула до Вінниці. Після конференції, що відбулася при великій і напруженій увазі читачів і показала нам, наскільки культурно зріс і став вибагливіший наш робітничо-селянський читач, ми вирушаємо на оглядини Вінниці. До „Саваю“ приходить авто „Форда“ і т. Фарбер—цей солідний вінницький культуртрегер,—везе нас знайомити з Вінницею. Вінниця,—це історичне місто часів Богуна й козацьких воєн, становить на сьогодні порядний пролетарський центр: численні заводи: Беконка, суперфосфатний, єдиний в С. Р. С. Р. насінньовий завод, численні тартаки, мукомольні вигідно вирізняють пролетарське обличчя Вінниці від інших патріархальних „сон-городів“ Правобережжя.

Злазимо з авта й оглядаємо „Єрусалимку“, цей своєрідний закуток єврейської старовини. Це рештки єврейського „гетто“, що колись славилось разючими злиднями,—неповторні зразки люмпенського царства. Якогось неможливого стилю будиночки на „курячих ніжках“, без жодного ладу побудовані, без єдиної вулиці а чи провулка, загрузлі в болоті й багні—справили на мене гнітюче вражіння. З будинків зацікавлено визирали на нас різні „народи“ в різноманітному лахмітті...—„Письменник Первомайський“ приїздив сюди спеціально вивчати побут „Єрусалимки“ для своїх „Околиць“,—каже нам т. Фарбер.—„Тут уже мало zostało їх,—близько сорока таких будинків уже знесено й на

місці їх будується електрична станція"—продовжує він ніби з жалем: мабуть це несвідомо промовляє у нього струнка археолога-колекціонера,—думаю я. Що ж до мене, то я вельми радий з того, що Єрусалимку знищено й на місці цих руїн пишатиметься могутня електростанція!

Переїздимо міст через Буг і повз алею Коцюбинського беремося далі. Ось місце закладин пам'ятника великому письменникові. Не пишний монумент, а чи коштовний надгробок проектується йому,—велика робітнича книгозбірня, що нестиме художнє слово тисячам пролетарів і селянства... Так: „иные времена — иные песни"... „Хвала тобі, непереможна епохо!"

Перший летючий мітинг-виступ улаштовуємо на беконній фабриці, користаючи з обідньої перерви. Коло 500 чоловіка робітників зібралося за обідніми столами, т. Божко проголошує коротеньку доповідь-привітання, закликаючи робітників активно брати участь у літературному процесі, здоровою пролетарською критикою на наші твори. Я зачитую вірша—„Червоній Армії..."—Заслухуємо відповідь привітання від робітників беконки, із закликом відображати в творах саме побут робітництва, чого зараз так бракує в літературі і мітинг-виступ закінчений: ударив гонг і робітництво похалпки розбігається до своїх варстатів.

Сідаємо до авто й тут товариші тиснуть мені руки:—„вітаємо з успіхом!"—„В чім річ?"—роблю я здивоване обличчя.—„Саме як ти зачитував свого вірша: „не в одній печальній матері посивіла від дум голова..."—якась тітуся заплакала!"—„Невже?" радо вигукую я.—„Бігме, заплакала!"—„Тоді я вельми радий з того!"

—„Одни я в мире подсмотрел
святые искренные слезы—
то слезы бедных матерей,
им не забыть своих детей
погибших на кровавой ниве—
как не поднять плакучей ниве,
своих поникнувших ветвей..."

цитую я за великим поетом минулого століття.

— Тоді я вельми радий, що пробудив жалощі в грудях одної з тисячі нещасних матерів! — „Тож бо то, юначе! Научай-

тєсь, як соціально цінний твір доходить до серця читачеві й не скачїть у різні там — „їзми“, — читає мені мораль т. Божко, прикурюючи цигарку.

Машина урчить за місто. Навколо сонце розливає бризки літепла: урочисто і владно грядє в золотім потопі весна!

Кілька хвилин їзди і ми в залі агротехнікуму. Коло 500 чоловіка студентів і студенток, цих майбутніх командирів соціялістичного сектору колективізованого села, зібралися почути живе слово від письменників. Молоді очі горять огнем завзяття... Привіт вам, робітники майбутніх агроміст!

Наш „штатний“ доповідач т. Божко розповідає про організацію жовтневої літератури, шляхи її розвитку, хитання, ухили, літературні війни й баталії... Усе це, таке досі знайоме і знане, але в новій обстановці, в ретроспекті історичного ходу подій, усе це нове, свіже й цікаве... Після доповіді зачитуємо студєнству свої твори, т. Хуторський „Трактори“, Божко „Рогачівку“, я — вірші. Ціла гора запитаннів, записок свідчить нам про зацікавленість студєнства не лише поодинокими літературними фактами, а цілим літературним процесом як двигуном культурної революції. Тепло прощаємося з агро-студєнством й поспішаємо на виступ у фармацевтичний технікум. І тільки увиходимо до залі, нас зустрічає ціла злива оплесків і вигуків: — „хай живуть наші українські, пролетарські письменники!“ Озираюсь по залі й несамохїть спадає в думку: „ах, скільки тут очей — блакитних, синїх, карих!... — І справді, студєнство фармтехнікуму майже на сто відсотків належить до „прекрасного полу“. Студєнські лави, що звикли досі до монотонних лекцій з рецептури чи фармакопєї, літерально цвітуть райдужним блиском юних очей. „Цветите юные и здоревейте телом!...“

Приспосовуючись до аудиторії відповідно змінюємо свій „репертуар“. Трохи грайливіша й коротша, позбавлена академічного викладу, доповідь т. Божка, грайливіша його проза, з циклю жіночих новель: „Кабатчиця“ й „Шукаючи читачок“. А як прислужилися мені інтимно-ліричні вірші моєї юности, про „струнку Тетяну комсомолку“, „Зустріч з дівчиною з ворожого табору із золотим хрестом на грудях“,

та вірш із бойового побуту „Сестрі - жалібниці!“ Лише наш колега - реконструктор Хуторський суворо послідовний: він не злазить з своїх „Тракторів“, що феєрично знесли його на верхівку „літературної волни“. Веселе студентство раде нас іще затримати, але вже чекає на нас аудиторія робітничого університету. Протискуємося через щільну стіну різнобарвних голівок студенток, — розкидаємо на ході репліки. Нас щільно оточує ця мила, життєрадісна „юна гвардія“. Я читаю в очах кожної юнки нестримне бажання заговорити зі справжнім „живим“ письменником. Я розумію їхні бажання, бо вони ж такі ще молоді, безтурботні й життєрадісні! О, золота, неповторна молодосте! „Цветите юные и здоревейте телом!..“

Піднесено й бадьоро зустрічає нас аудиторія робітничого університету. Здоровий класовий інстинкт робітничого читача не приймає івченківських робітніх сил та підмогильних міст. Він закликає і зобов'язує нас творити художні цінності саме пролетарської класи, відтворювати темпи соціалістичного будівництва. Нам трішки соромно (принаймні мені, О. Ш.), що ми й досі стоїмо ще перед обличчям неоспіваного пролетаріату... Проте, ентузіазм темпів будівництва не чужий і нам: „—ми робим те, що робим і світ новий — він буде наш!“

Останній наш виступ відбувається в залі книгозбірні винницької філії всенародньої бібліотеки ВУАН. Це найсерйозніший наш виступ, бо ми не обмежені рямцями часу: у нашій розпорядженню цілий вечір. Придивляємося до аудиторії й нашвидку перешиковуємо свої „літературні гармати...“ Слухачі в більшості своїй студенти різних технікумів, радянська інтелігенція. Розпочинаємо за традиціями, широкою доповіддю про шляхи розвитку української поштовтневої літератури. Одержуємо силу записок, що виявляють інтерес до психології творчості: як письменник збирає матеріал до своїх творів, як опрацьовує його і т. і. і т. і. Це надихає мене прочитати свої „Пригоди новеліста“, що до певної міри освітлює внутрішню лябораторію письменника і читаю між іншим не без успіху. Нарешті і я беруся читати прозу, бо досі мої друзі, обидва прозаїки, тримали мене так би мовити „на чорному хлібі“, примушували

читати самі вірші. Глибока борозна „Тракторами“ нашого колеги реконструктора, уривок з роману „Сполохи“ т. Божка, й приступаємо до найцікавішого: обговорюємо й відповідаємо на записки.— „Чи корисно і треба зараз читати клясики? Чи треба вважати Косинку куркулячим письменником? В чому полягає злочин Валер'яна Поліщука? Що буде з Новою Генерацією в зв'язку з перешикуванням літературного фронту? Яка різниця між Вуспом і Плугом і чи можуть вуспівці писати про село й навпаки? Чому письменників найбільше з села і чому найбільше творів про селянство? Які письменники пишуть зараз про колективізацію села? Як що футуризм є буржуазна ідеологія (!!) то чому у таких містах, як Винниця, засновуються групи футуристів? Чи є зараз критики-марксисты?“ і т. і. і т. і. Запитання ці дають цікавий прецедент до обміну думок з читачами. Достається добре В. Поліщуківі, „Новій Генерації“, кажу „достається“, аудиторія настроєна до них на диво неприхильно й допомагає „угроблювати“ їх. На прохання аудиторії розповідаємо з т. Божком свої біографії. Лише наш колега—реконструктор т. Хуторський з-за скромності відмовляється і нашому, далеко не скромному патрону, Божкові, доводиться знайомити аудиторію з біографією автора „Тракторів“.

По закінченню виступу до нас підходять товариші виничани:— „ви заворожили нашу аудиторію! Зі всіх, хто одвідував Винницю (нам показують велику меморіальну дошку де записані імена всіх „зірок“, що свого часу відвідали Винницю) нікого так добре не прийняла наша аудиторія! А що вже „Новій Генерації“, що влаштувала була тут свій виступ, так набиди таки порядно!“ Не можна відмовитися від того, що нам дуже було приємно слухати про успішність нашого виступу та ще в такому випадковому складі!

Зранку другого дня ми трохи товчемося по місту. І майже на кожнім розі чуємо шепіт: „Диви, оце письменники! Живі письменники!“ Нам аж соромно стає від тієї уваги до нас винницької суспільности, нам, що в столиці УСРР тиняємся десь поза парапетами літературного парнасу.

— „Жмеринка — це залізничний Донбас! — сказали нам в окрпаркомі. — Чи не виступите ви у залізничників?“ З охотою даємо свою згоду. Кілька годин переговорів телефоном і ми йдемо на вокзал. На жаль, не зустрічаємо ніде жовторотого „ударника“, що так бучно віз нас з вокзалу. З вікон вагону перед очима нашими пробігають чудові винницькі краєвиди... Прощай, привітна і гостинна красуне, Виннице! Прощай, весела життерадісна зале фармтехнікуму, що в твоїх стінах десь гризе облатки фармакопеї студентка Діна Фішова! Прощайте, тисяча юних очей, з безліччю юного запалу! Ми ще, повертаючись із Жмеринки... завітаємо до вас!

* * *

Кілька годин їзди і ми в „залізничному Донбасі“. Грандіозний вокзал, що з давніх давен вважався за один з найкращих у колишній царській „тюрмі народів“. Маленький екскурс в історію: коли Микола II, що спеціально для нього будувався вокзал, приїхав на оглядини, то сказав:—„Це не станція, а конюшня!“ Тоді інженер, що будував її, перетяв собі бритвою горло. „Дурень“,— флегматично кидає т. Божко і ми йдемо оглядати вокзал. Мое кмітливе око помічає на стінах „перли“ українізації. Так на однім плякаті добірною українською мовою значиться:—„за порушення чистоти штраф три рубля...“ На другому навпроти добірною російською мовою:—„За нарушение чистоты штраф три карбованця...“ Та ще біля входу: „Льогко запальні та вогне не безпечні прекмети (?!) везти з собою у вагоні суворо забороняється“. І справді: які вогненебезпечні „прекмети“ „льогкозапальної фантазії жмеринських українізаторів!“

Жмеринка, що здавна становила важливий воєнно-стратегічний пункт, цей „ключ“ до Одеси й Києва, зазнала чимало за громадянської війни. Чимало крові пролилося і чимало народу загинуло колись за Жмеринку. Недарма на залізничному мості й досі висить дощечка: „Міст ім. тт. Мелника й Білоконя...“ Ці два хоробрі червонарми засіли з кулеметом тут і стримували шалений наступ поляків, поки їх не порубали шаблями... На вокзалі

стоїть антена, збудована німцями за часів окупації... Усе тут на кожному кроці так нагадує героїку боротьби, нагадує революцію!

Жмеринка на сьогодні є чималий робітничий центр. Добра частина робітників перебуває зараз на селах Винничини в ударних бригадах в районах сучільної колективізації. Про нас тут уже відомо, бо проходячи повз клуб читаємо афіші про сьогоднішній виступ.

Увечері простуємо до клубу ім. Леніна. Хоча наш виступ був заздалегідь з'афішований, проте в клубі застаємо небагато народу.—«Щож це ваш „Донбас“ так мляво збирається?»—запитуємо у завклубу.—«Сталася невеличка причина: ваш виступ мав бути після робкорівської наради, що не відбулася. Проте на залю не зважайте,—вона уміщує в собі понад тисячу народа,—й ота третина, що заповнена, буде добрих три-чотири сотні!»—«Чотириста чоловіка! Та це ж чудова що до числа аудиторія!»—кажу я, згадуючи наші столичні виступи, де частенько прибувши застаєш аудиторію у півтора чоловіки! Тоді розпочинаємо. Під час доповіді стається цікавий випадок: саме коли, наш доповідач „розносить“ „Нову генерацію“, доводячи, що ця групка лівих фразерів, типових попутників, забагато узяла на себе, назвавшись „робітниками комуністичної культури“ і що не спираючись по суті на певну класову базу, зараз, при перешикуванні літературного фронту, мусить самоліквідуватись,—саме в цю мить я вичитую з „Літератури й Мистецтва“ заяву „Нової Генерації“ до секретаріату ВУСППу, про вступ до ВУСППу, і сенсаційно оголошую аудиторії про самоліквідацію „робітників комуністичної культури“. Вийшло дуже красиво й утішно.

Ще два виступи: в 1-й українській опорній районській семирічці й хемпрофшколі та 287 стрілецьким полку,—й ми мусимо попрощатися із „залізничним Донбасом“. Дістаємо від піонерів української школи гарячий заклик творити піонерську літературу й узяти культурне шефство над школою. На заклик відповідаємо, що „Плуг“ і досі в силу спроможности творив дитячу літературу (А. Головка, Ю. Будяк, А. Панів, М. Дукин, В. Різниченко, Д. Бедзик, Гжицький В., Таль-Товстонос, Худяк і т. і.). Що ж до

шефства над школою то ми повідомляємо піонерам, що найкращий спосіб зв'язку нашою зі школою будуть літературні суди й диспути на твори „плужан“. На ці суди окремі товарищі й цілі бригади „плужан“ охоче їздитимуть і в такий спосіб здійснюватиметься „шефство“.

Дістаємо ще низку запрошень з інших шкіл влаштувати у них виступи, але ми вже й так засиділись на гостинній Винничині. Просто з клубу 287 полку простуємо на вокзал і не дотримавши своєї обіцянки завітати ще раз до гостинної красуні Винниці, від'їжджаємо до Харкова. Безпечно, ця коротенька, так би мовити, „вилазка“ із душною столицею У. С. Р. Р., або, за іншою термінологією, „рейд“ багато дав нам корисного. І вже сидючи у вагоні як ляляли ми своїх столичних „главковерхів“, що не спромоглися частіше улаштовувати такі рейди! Крім того, що ми освіжилися, набралися вражіннь, ми почули цінну критику безпосереднє від самого робітничого читача, так на власні твори, як на цілий літературний процес. У вагоні вже перчитуємо силу записок-запитань, одержаних під час виступів й не можемо не подати найхарактеристичніших. Записки я розбиваю на декілька груп. Перша, що до психології творчості та її технологічних елементів. Починаємо: „Яких способів ужити, щоб стати письменником?“ „Як оплачується труд (?) письменника?“ Таких записок сила.— „Чи письменник має бути вузький фахівець, чи писання має бути другорядним завданням, а п-к має працювати десь на посаді?“ „Чи можна на письменника вивчитися (?) у літературному Виші?“— „Як що п-к пише: вірші, прозу і п'єси, чи не шкодить (?) це йому?“— „Чи завжди п-к пише під „настроєм“ чи як виконує певну роботу?“— „Яку мету ставить собі п-к, пишучи твір?“— „Чи правдиві слова Троцького (не товариша, а містера), що сказав юнакові-початківцеві: „можеш і не писати—від цього література не пострадає?“— „Що буде тоді як п-к умер і не встиг дописати твір?“ А є навіть каламбурні запитання:— „Прощу об'яснити—почему так писателєй много, но литература очень дорога?“— „Як ви письменники—складіть зараз вірш, що зацікавив би усю публіку! (!?)“— „Чи п-к як пише твір, то він його знає напам'ять?“ (?)— „Если вы

сочиняете какоенибудь произведение — вы ходите или стоите?" (?) — „Як пишуть вірші — з природи (?) чи „сочиняють?"

Друга група запитань щодо літературних організацій: „Чому не об'єднуються окремі організації?" Запитання свідчить, що навіть низовий читач за федерацію! — „Що (?) раніше зародилось, „Гарт" чи „Плуг", і яка група має більше значіння в українській літературі?" — „Яка найсильніша організація на сьогодні?" — „Чи знищено на сьогодні „хвильовизм", „поліщукізм" та „шумськизм"? — „Чому організація „Вапліте" боролася саме з селянською організацією „Плуг"? „Суть правих та лівих ухилів у літературі?" — „Під чим впливом був Хвильовий, коли так гостро виступав проти культури московської?" — „Чим шкідливі твори В. Поліщука і які саме?" — „В якому „стані" зараз Микола Хвильовий щодо літератури?" — „Що думає українська література перейняти від закордонної?" — „Чи існують тепер національно-шовіністичні (?) моменти у ВУСПП?" — „Що таке за „учбова" установа — „Вапліте"? — „Хто зараз рахується романтиками?" — „Чи може „Нова Генерація" узивати себе робітниками комуністичної культури, коли серед них є лише один комуніст (?) Бузько?" — „Чи буде виходити „Авангард" В. Поліщука?" — „На якій позиції стоїть зараз Зеров, як розглядати його лист у „ПролетПравді" нібито він починає „червоніти"?"

Подаємо іще низку запитань про окремих письменників: — „Хто тепер найсильніший (найдужчий, найбільший, найвидатніший і т. і. і т. і.) письменник на Україні?" „Які сучасні письменники замішані у справі СВУ?" — „Чому надрукували твір Підмогильного „Місто", де він описує місто як розкладене, і навіть ГИЗ видав цей роман в перекладі російською мовою?" — „Чи правда, що Підмогильного хотіли посадити в бупр, за роман „Місто"? — „Чому твір Хуторського „Трактори" має таке велике значіння?" — „До якої течії належить т. Гжицький, автор „Чорного Озера"? — „Чи були плужани на початку організації „Плугу" підготовлені, цебто, чи знали теорію письменства?" — „Чи т. Пилипенко і зараз стоїть на чолі" „Плугу"? — „Чому не чути зараз Остапа Вишні?" — „Кто такой автор Вишня, і с какого года

он пішет такі мудрості що прямо всех может своїмі расказами обезсилить, (?) его раскази за одін приєм не прочтет навроно нікто чтобы не покатыться кубарем! Я сам не українець, но через Остапа Вишню она меня заінтересовала?!. — Чи це не відповідь т. Полторацькому на його твердження, що Вишня „компромітує“ справу українізації (див. „Нова Генерація“ № 2—1930 р. ст. 31.) „Чим пояснити занепадництво Сосюри?“ Цікаве запитання: „До якої групи ви зачислили б Шевченка?“ І нарешті каламбур:— „Що тим писателям роблять (?) що не хочать писати (?) про савецькую власть (?)— „Чи є серед письменників „видвиженці?“ Питання досить цікаве, що примушує задуматися, бо влучає саме в корінь таких явищ коли часами письменників саме „роблять“!“

І, нарешті, остання група записок, що не менш характерна своєю парадоксальністю. Дозволимо собі подати одне запитання з відповідним розшифруванням:— „До якої групи належать письменники: Винниченко, Сосюра (?) і Плевако (?). „Нельзя запречь в одну телегу коня і трепетную лань!“— відповідає під загальний регіт аудиторії наш доповідач.— „Винниченко, визнаний клясик, перебуває зараз за кордоном, Сосюра, цей ніжний лірик і чи не найкращий після Тичини поет, зараз до жодної літературної групи не належить, щож до т. Плевака, то це зовсім не письменник, а, пробачте на слові, той, що „ріже“ письменників! Варто лише якому письменникові написати твір, а т. Плевако вже й чекає на нього з ножицями зі тресту „папа режет, мама клеїт!..“

— „Для чого тепер іде українізація населення, коли зараз розростається хвиля вивчання міжнародньої мови „есперанто?“— „Хіба п-к визначається тільки темами? Хвалити когось тільки за те, що він охопив „казьонні теми“ (?) не слід!“

* * *

Звичайно, що уявити собі цілком увесь процес обміну думок з читачами можна лише подавши на всі оці запитання, (часом наївні, часом каламбурні, проте подекуди цікаві й глибокі та й не лише ці, бо подаємо може десяту

частину їх, оминаючи інші, звичайні) належні відповіді, що на думку мою зможе зробити і кожен читач сам. Тому, закінчуючи, як висновок можу лише сказати: побільше ось таких рейдів на периферію! Побільше єднання й обміну думками з робітничим і селянським читачем?

* * *

— Десь далеко тиха Винниця
Там тіче зелений Буг...

Винниця - Жмеринка,
Березень 1930.

А. ЯРМОЛЕНКО

ДЕВ'ЯТСОТ ДВАДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТОГО

Огляд літературно-мистецьких журналів: „Червоний Шлях“, „Життя“ й „Революція“, „Гарт“, „Плуг“, „Молодняк“, „Нова Генерація“, „Авангард“ та „Літературний Ярмарок“¹⁾.

Літературно-мистецькі журнали — найвиразніше дзеркало поточної літератури. Літературний журнал повинен відігравати роль певної арени літературного змагання. Літературний журнал більшості творів править за апробацію на окреме видання, а відтак і загальновідоміше, довговічніше існування.

Треба сказати, що останнє завдання журнали виконували слабо: не встигне вийти черговий № журналу, де друкується уривки повісті, а вже вся книжка лежить на книжковій полиці. Так було з повістю Шовкопляса „Весна над морем“, з романом Ледянка „На гора“ та й з іншими. І сама критика не віддавала належної уваги літературно-мистецьким журналам: крім випадкових нотаток в „Червоному Шляху“ та „Літературній Газеті“ тільки журнал „Критика“ спромігся на поквартальні бібліографічно-критичні огляди художніх журналів. Ми б вважали за конечний обов'язок кожного журналу інформувати своїх читачів про інші журнали. (Досі це робив тільки комерційний відділ видавництва на внутрішній стороні обгортки). Критика дружніх і „ворожих“ журналів повинна стати за те авторитетне слово, яким би керувалося видавництво у своїй пляновій роботі.

Ми хоч трохи запізнило (а до цього спричинився й запізнілий вихід журналів) подаємо свій інформаційно-критичний

¹⁾ Розглядаємо тільки літературно-мистецькі журнали. Багато цікавого літературного матеріалу друкувалося по спеціальних журналах, як „Уж“, „Глобус“, „Всесвіт“, „Червоний Перець“, тощо.

огляд. На чільне місце огляду ми ставимо інформацію; літераторові, бібліотекареві, вчителеві, що вивчають сучасну літературу й не мають фізичної змоги перегорнути до 10.000 сторінок журналу — наш огляд, гадаємо, дуже здасться.

У критичній частині огляду ми накреслюємо тільки основні тенденції даного твору (чи групи творів). Допомогати видавництвам нам мало в чому доведеться, бо багато з видатніших творів вийшли окремо, а деякі й обговорювано на сторінках преси.

Дві основні вимоги ми повинні поставити до поточної художньої літератури: як твір відбиває наше соціалістичне будівництво і яку роль відіграє сам твір у соціалістичному будівництві, яке місце твору в класовій боротьбі наших днів. Оговорюємося: ми не вимагаємо від письменника обов'язково писати, вульгарно висловлюючися, про збір утильсировини чи ще якусь чергову кампанію. Можна писати й не про сьогодні, але писати так, щоб розум, емоції нашого радянського читача спрямовувалися на велику перебудову.

1929 рік — рік п'ятирічки, рік небувалих темпів індустріалізації, рік переходу цілих районів, округ на суцільну колективізацію. Як логічне завершення класової боротьби на селі, наприкінці 1929 року партія виголосила гасла про ліквідацію куркульні, як класи.

Література надалеко відстає від життя. Що класовий господар країни — пролетаріят не найшов достатнього відображення себе в літературі, про це багато говорилося, але це доводиться повторювати й нам. Ще характеристичне: спроби подати в літературі пролетаріят належать не визнаним письменникам, ні. Про робітництво, його історію, боротьбу, побут пишуть переважно молоді письменники. А тому й розгляд літератури почнемо не з визнаних письменників, сказати б метрів, як може, на це сподівається читач, а з письменників соціально-актуальніших творів.

* * *

„Шахтарська повість“ Топчія „Гарт“ № VI, VII, -VIII, IX, X-XI) написана формою спогадів про минуле. Дореволюційне життя шахтарів, страйки, громадянська війна, — шлях шах-

таря до відповідального господарника. Своім історизмом, намаганням в одній повісти сказати про все Топчій іде непевними шляхами Ледянка. Інтересні спроби розповіді про себе, наче про іншого (цього прийома, по суті, сну, здається, вперше застосовано в українській літературі). Автор шукає стилю: тут і реалізм, і рвучкий імпресіонізм (кінець), є й домішки імажинізму (образ сонця на ст. 21-22, VI).

Оповідання Лева Скрипника „Шахтарня“ („Мол“ IV) не відходить відзначуваного вже „історичного“ шаблону. Оповідання становить, очевидно, частину ширшого полотна, бо окремих героїв ми зустрінемо і в іншому його оповіданні „Кортояк“. Гордієнко Дм. написав оповідання з шахтарського побуту „Могорич“ („Л. Я.“ X). Проблема різних соціальним походженням шахтарських кадрів, — проблема актуальна й варта на найсерйознішу увагу письменникову. Боротьба з куркулями, „літунами“ — сезонниками й на сьогодні не втратила своєї гостроти. Але зводити цю проблему на залицання слинявого дідка-куркуля до дружини шахтаря-кадровика — в меншій мірі спростити, а то й забруднити тему. Та й учинок дідка невмотивований і слабенький: бо-язкий дідок забиває дужою шахтаря та ще й при свідках. Чи не забагато крові?

Побутову тему в змалюванні робітництва розробив і Майський в оповіданні „Іспит“ („Л. Я.“ I). Тут проблема робітничої свідомості теж снується крізь статеве, але є багато позитивного. Гарно подано майстра, робітника-шептуна, (твердокамінного Бугайова — схематично), є гарні описи заводу по роботі та в час роботи. Загалом, проти інших оповідань з робітничого побуту воно вигідно виділяється. Той же Майський зовсім нідоного надрукував діалог „На паровозі“ („Аванг.“ I) Суперечки діда Куца й робітника слюсаря наче взято з найпримітивнішого дитячого диспуту. Чи не вважає автор це оповідання за конструктивне, що подав його до „Авангарду“?

Про робітниче винахідництво в „Літературному ярмаркові“ вміщено двоє оповідань: „Електрорід“ М'якоти (X) та „Йоська“ Довченка (IX).

Винахідник в оповіданні М'якоти винаходом розв'язує проблему імпорту, безробіття, а звідси й песимістичних

настроїв серед робітничої молоді. Оповідання не погане і, в частині опису переживань винахідника, навіть цінне. Знається автор і на пивницьких настроях. Та в цілому оповідання побудовано на фалшивому задумові. Винахід — випадок, а не будь винаходу, — то, за концепцією твору виходить, хуліганство та повійство єдині шляхи безробітної молоді за радянських умов.

Як догадується читач, тут (хоч і модернізовано) без впливу „Сонячної Машини“ не обійшлося.

На винахідницьку тему написано й оповідання Донченка. Тут винахідницька тема снується з темою про антисемітизм. Цінний винахід з кондитерського виробництва робить єврейський хлопчик Йоська. Винаходу ніхто не хоче визнавати і його модель на виставці винаходів попала в якнайдаліший кут. І тільки німецькі купці-екскурсанти оцінили як слід винахід і тим увели в прикре становище директора, який весь час вишукував у себе винахідника, а прогавив під носом. Розуміючи за автором директора, майже як аскета, відданого революції, якось дивно чути його думки про екскурсантів: „А головне якій делегації: це не бородаті учасники 10-го з'їзду рад, не делегати з'їзду охматдиту, а німецькі промисловці, німці, представники Європи, зважливого блискучого заходу“.

Другий напівсюжет: на тій же фабриці працює молодий робітник Горобчик, який, розгнівавшись на дівчину за глузування з нього, взиває винахідника Йоську антисемітськими лайками. На скаргу останнього майстрові, Горобчик підступом запирає Йоську до залізної шафи, де той ледве не вмер. Антисемітизм в цьому оповіданні виглядає як наслідок хуліганства, а не з глибших класових причин. Антисемітизм — просте хуліганство, — хоче підкреслити Донченко. Цей фалшивий задум відчувається протягом цілого оповідання.

Якщо з винахідництвом, хоч примітивно, Донченко вправся, то глумачення антисемітизму може викликати цілком протилежне тому, що суб'єктивно бажав автор.

Не зупинятимемося на уривках з „Роману Міжгір'я“, які друкувалися в „Червоному Шляху“, бо про цілий роман в „Плузі“ № XI/XII ми писали рецензію.

Двоє слів скажемо й про „Оповідання від першої особи“ Чичирина („Молод.“ № XII), та про „Пригоду в цеху“ Чаплі („Плуг“ № V). Не зважаючи на полемічно-літературний тон оповідання (Чичирин весь час хоче підкреслити, що це, факт), нам воно видається надзвичайно примітивним і нагадуємо його тільки на зразок того, як прагнуть молоді письменники відгукнутися на поточні теми,—і які (покищо) невдалі ці намагання. Наймит після довгих поневірянь попадає в місті на роботу розвантажувати руду. Його брат Андрій працює на копальнях: рве динамітом руду. Одного разу Андрій недоглядив патрона, що не вибухнув і залишився в руді. Брата, колишнього наймита, який розвантажував руду, вбило цим патроном. Оповідання малоімовірне й не переконливе: традиційне „брат убив брата“ через неухважність у роботі нового до літератури не дасть.

Таке ж непереконливе й оповідання Чаплі „Пригода в цеху“. Дід-сторож незадоволений з того, що його, колишнього слюсаря, поставили на сторожа. Але стає пожежа в цеху, сторож кличе на гвалт і не тільки гасять пожежу, а за допомогою діда й викривають палія. Що і сторож — потрібний робітник,—здається, ніхто не заперечує, але до чого писати на цю тему та ще так нудно ціле оповідання?

П'єса Дніпровського „Шахта Марія“ („Л. Я.“ V.) написана з життя шахт, але не про шахтарів. Тут є всі аксесуари драми: і підглядання, і шифр, і комік-резонер герой Перекопу, але зовсім мало репрезентовано шахтарів, схематично подано парт. та проф. робітників. П'єса має соціальну цінність показом і викриванням „шахтинства“, але невиразність партійного проводу на шахті може викликати двостороннє розуміння деяких місць п'єси.

Оце і все про робітництво — і мало, і слабо. Перелічені спроби хибують на два основні огріхи: на історичний схематизм та натуралістичний побутовізм. То автор конче хоче передати всю історію шахтарства і замість глибокого пізнання шахтаря, робітника, — маємо загальники з історичних нарисів; то письменник намагається поглибити тему, але поглиблення йде не в сторону пізнання, виявлення психоідеології робітничої класи, а в сторону фотографічного натуралізму.

Всім творам бракує широких діалектичних узагальнень, а інколи й елементарної літературної (а то й мовної) грамотності. 1929 рік, внісши до літератури романи з робітничого життя („На Гора“, „В імлі позолоченій“), першу спробу роману з соціалістичного будівництва („Роман Міжгір'я“), в журнальній прозі не дав чогось більш-менш помітного. Знову ж доводиться повторювати заявлене твердження: „Робітництво ще чекає на свого письменника“.

Клясову боротьбу на селі змальовує Кириленко в повісті „Натиск“ („Гарт“ № X—XII) Повість закінчено аж в № II за 1930 р. З повісті читач довідається про командировання робітника на хлібозаготівлі, про бездіяльність місцевої влади та про засміченість комсомолу куркуленками. Робітник тисне на куркульство, організовує незаможників, садовить до холодної за хуліганство комсомольця-куркуленка. Бідняцько-середняцьке селянство витрушує в куркуля хліб. Автор сміливо взявся за складну тему. Гарне знання села відчувається з кожною сторінкою. Повість читається з інтересом, але в ній, як і в Микитенковій „Диктатурі“, ще забагато натуралізму та психологічної спрощености. В повісті відчувається натуралістична течія, автор не дає перспектив цілої соціалістичної реконструкції, а це інколи призводить до розуміння хлібозаготівель тільки як чергового збору податку. До того повість пересипано вульгарно-натуралістичними висловами на зразок: „У неї зад та груди важать три пуди“.

Слабенько виконано оповіданнячко Степового „Роза Рот“ („Мол.“ II) про хлібозаготівлі. Вдаліше значно написав про контракцію, як про нову форму виробничих взаємин в сільському господарстві, Дукин в оповіданні „Мінезота № 23“ („Плуг“ № III). Агроном з радгоспу законтрактовує в селян засів кукурудзи, але з умовою, що селяни посіють видане від радгоспу насіння. Кукурудза зійшла й виявилось, що один куркуль засіяв негатунковим насінням, щоб зіпсувати всі заходи радгоспу. Селяни на чолі з ковалем витолочують куркульську смугу, щоб тим спасти свої засіви й дати радгоспові потрібний врожай. Автор вибрав придатну тему,

на якій зумів показати колективні спільні інтереси селянства. Оповідання написано реалістично, але Дукин і тут не позбавився властивих його творчості імпресіоністичних вступів та кінцівок.

Кубанським письменникам більше пощастило з творами про сучасну клясову боротьбу на селі. Не спинятимемося на повісті Добровольського „Залізний кінь“ („Плуг“ № III, IV, V), бо про неї вже містилося спеціальну рецензію. Досвід числених літсудів, диспутів про „Залізного коня“ довели актуальність зачепленої теми й разом довели цілковиту безпідставність форсоцівських розумувань Колесника з „Літературної Газети“.

До зазначуваних в рецензії моментів ми б підкреслили романтику колективної праці, якою пройнято багато місць повісті.

В IV — V №№ „Червоного Шляху“ видрукувано оповідання Коржевського „Проти батька“. Клясова боротьба на селі позначилася й на розкладові патріархально-домостроевської родини куркуля. Старший син, що слухняно йшов за батьком, і якого останній визискував, повстає проти родителя. Куркуль забиває онука, а синові підкладає крадене, щоб тим скомпромітувати непокірного. Але дочка підслухує заміри батька й викриває злочин.

Аналогічну тему — розклад куркульської родини — подав і Панч у оповіданні „Білий вовк“ („Л. Я.“ IV). Оповідання давно вийшло окремою книжкою кількома виданнями, а тому ми, не передаючи змісту, поставимо на дечому наголос. За motto творові правлять знова „і будуть тепер поїдати самі себе, аж поки не переведуться“. Якщо куркулі — білі вовки і поїдом себе поїдять, то на що вести з ними клясову боротьбу? Біологічна жорстокість куркулів, яку мав виявити Панч, призвела до протилежних висновків, в яких суб'єктивно автор, може, й не повинен.

У біологічній площині подано й оповідання Досвітнього „Сірко“ („Л. Я.“ II). У оповіданні село подано з міщанського, дрібнобуржуазного погляду. Професор (до речі, ідеально-анекдотична роззява) їде на село з науковою метою. Селяни (всі, без винятків) дивляться, як професора напали собаки. Професор, одстрілюючися, вбив Сірка. Рудий

дядько цілком забиває за Сірка професора. Інші селяни мовчки дивляться на сцену вбивства, після вбивства „за мить на вулиці не стало ні душі“, отже, шляхетна душа — професор попадає на село й село його забиває. Тваринність села без його класової диференціації ми знаємо хоча б з дореволюційної повісти російського буржуазного письменника Буніна. Таку ж лютість села, як єдиної тварини, подав і Досвітній.

З такого ж погляду на „дядька“ (хоч його тут і названо куркулем, але, як справедливо зазначала критика, забгато вже куркулів коло одного воза) — написано й „неймовірні авантури Дона Хозе Перейри в Херсонському степу“ Йогансена („Л. Я.“ VIII). Ні словесне плетиво, ні „барселонські“ пісеньки, ні щаслива розв'язка не заховують кінців песимістичного, а то й ворожого ставлення автора до села „взагалі“.

„Червоноградські портрети“ Сенченка попали не під один обстріл критики аж до таких епітетів, як „апологет куркульства“. З трьох нарисів: „Михайло Самійло Кішка“, „Григорій Хведорович Головатий“ („Л. Я.“ I) та „Фесько Андибер“ („Л. Я.“ III) видно, що автор хотів показати переростання куркуля в промислового буржуа. Гоголівську іронічно-пародійну манеру письма Сенченко вдало припасовує до змалювання літературного портрета. Григорій Федорович вийшов блідший, і зовсім блідим, я сказав би, анекдотичним виглядає наймит Фесько - Андибер. Суцільного портрета не вийшло: є інтересні, часами характеристичні, а часами малоймовірні (лівіння політичних злочинців) пригоди, але все це не об'єднане в єдину думку. Обвинувачення Сенченка в садизмові, по - нашому, теж перебільшене, хоч автор і чергує часто любовні елементи з катуванням. Та це скорше невмілий натуралізм, ніж свідоме психологічне поєднання. Не спиняємося тут докладно на описові катування, яке вже відзначав Василенко в „Критиці“.

З життя наймитства маємо оповідання: Бушлі „Руки золоті“ („ЖР“ X) та Брасюка „Сон“ („Л. Я.“ XI).

„Руки золоті“ — наймит-підпасич, що гине за куркульську череду. Оповідання й змістом і манерою письма набагато скидається на оповідання письменника народника

Марковича „Шматок“. Бушля в своїй творчості, як ми й відзначали вже („Плуг“ № I). Йде народницькими шляхами в змалюванні села. Жаль за меншим братом-наймитом старшого брата інтелігента — основний мотив його творчості. Бушля репрезентує одну з найреакційніших сторін сучасної літератури на сільські теми.

Брасюк у своєму оповіданні захопив цілу наймитську епопею: син сільської повії та поміщика зненавидів за її поведінку матір, а разом і всіх винних у глумі з матери. Ненависть не доходить свідомості: це скорше підсвідомий бунт, який в революцію відважного сина веде до керівної ролі. Але й тоді син не мириться з матір'ю й не заходить до неї. Приходять денікінці, ловлять сина партизана й дорогою до штабу вибивають зуба, а слідом „мати обережно підняла його, загорнула в долонях і, як реліквію, понесла до хати, що її вікна були позатулювані ганчірками“. В оповіданні багато романтичного анархізму, але історія наймита проти попереднього його оповідання „Скривлений посміх“ стоїть набагато вище. З деякими застереженнями оповідання слід рекомендувати читачеві.

В романтично-імпресіоністичному стилі подано село в оповіданні Жигалка „Уночі“ („ЧШ“ I). Уночі голова сільради з начпошти та попом роблять злочини: утопилася вдова, забито батька комуніста, забито горбатого хлопця, що вивчав марксизм. Розплата надходить разом з комуністом, сином забитого. Оповідання подано поновленням через розмови сторожів. Романтичне плетиво дечим нагадує оповідання Яновського, але після Головного „Бур'яну“ на цю тему написати щось нове тяжкувато.

Дві повісті, що друкувалися в „Червоному Шляху“ й становили, власне, прозовий кістяк останнього, в основній темі зходяться. Це — „Мухи“ Нечая („ЧШ III“ — XI) та „Чорногора говорить“ Козоріса („ЧШ“ IV — XI).

„Мухи“ — родина середняка Мухи. Старший син — робітник, комуніст, середній — колишній червоноармієць, а тепер підкуркульник і розтратник кооперативних грошей, і найменший — комсомольський активіст. Середульший та менший брат кохають одну дівчину і середульший з ревності підкладає комсомольцеві нібито покрадені кооперативні

гроші. Комсомольця засуджують до Бупру, але середульший, брат, зрештою, переконується в хибності своєї дороги, застрілюється, й передсмертною запискою викриває правду. Крім того, в оповіданні є гарні вставні новелі про відважного робітника Якова, про червоноармійця та про злодіїв. Першу новелю автор наче хоче протиставити консерватизмові та бракові громадських почуттів у селянина, а останньою показати його тваринну лютість.

Про злодійство на селі останніми часами багато пишуть, але збиваються на біологічні манівці (як Тенета в опов. „Люди“). За гарний класовонасичений приклад розв'язання в літературі проблеми злодійства правлять оповідання Пилипенка („Поворот“ „Кара“), та, на жаль, Нечай ще не за своїх цієї науки й у новелях сходить на біологічні стежки.

Повість „Мухи“ написано десь до 1928 року і це, мабуть, спричинилося до нарікань критики в неактуальності теми, в хибності тих шляхів селянства, які показує Нечай. Нам видається, що в повісті є помилки й ідеологічні (трактування комсомольського осередку) й стилістичні (патос), але як історію селянської родини перших років НЕП'и, твір можна вважати за цілком задовільний.

Боротьба в кооперативі харпака з куркулем — тема й оповідання Нефеліна „Будні“ („Плуг“ VI) Зачепивши інтересну тему, Нефелін збився на схематизм (Харитон-звір і Микита-ангел) та на „небуденні“ манівці: і підпал сіна, і крадіжка, й підкинення краденого, й гвалтування, й стрілянина — занадто багато всього цього протягом кількох сторінок.

Темрява, забобони селянського життя не втратили й на сьогодні своєї актуальності для літератури. Цим проблемам присвячено й оповідання: Гака „А-фанів син“ („Плуг“ VIII—IX), Демчука „Савета“ („Плуг“ № 1), та Темченка „Забобон“ („Плуг“ 1).

Новонароджений „А-фанів син“ загинув від баби, бо та його вважала за чортеня. Інтернаціональне спрямування оповідання матиме неабияке виховне значіння, але творові шкодять деякі занадто вже натуралістичні місця.

„Савета“ Демчука написана в піднесено — таємничому стилі. Тут і патріярхальні діди, й таємничі вітри, й старозавітна баба Савета, що забуває парубка, який, щоб уникнути алі-

ментів, хотів знищити онуку Савети. Недоречні треба визнати в творові відступи та гумористичні зауваги, що тільки затримують розгортання оповідання.

Слабеньке оповідання Темченка „Забобон“, бо доводить, що євреї-хазяї для наймита не погані люди, навряд чи є расія. Соціальне протиріччя тут якраз спрямовує читача, наперекір авторові, на протилежні думки.

Козорісова „Чорногора говорить“ про гніт закарпатського селянина від поміщицтва та шинкарів і, нарешті, про ліцитацію (продаж з молотка) ґрунту селянина Миколи. Поміщик не тільки руйнує господарство селянина, а й розкладає родину останнього. Зрештою, Микола скидає в безодню поміщика та шинкаря. Опис гірської природи, Черемоша та малювання психології жінки та й тематика нагадують творчість старшого покоління Галицьких письменників, як Стефаника, Кобилянську, Черемшину. Козоріс далі поглядів своїх попередників про бунтарську душу селянина, про руйнацію капіталізмом селянського доброту й не йде. Багато в романові і невмотивованости: підглядання, доручення Миколі візникувати, тощо. Повість слід розглядати, як цінну інформаційною стороною про тяжке життя селянина по той бік Збручу. Організуючої ролі для нашого радянського читача вона, безумовно, не відіграє.

Отже, за 1929 рік маємо тою чи тою стороною щасливі спроби відбити психологію прогресивних частин селянства за передреволюційної доби та за перших років революції. Реконструктивний же період сільського господарства, за винятком хіба повістей Добровольського та частково Кириленка, для літератури ще „terra incognita“.

* * *

Твори з комсомольського і, ширше, з молодняцького життя подається, переважно, споглядно до минулих героїчних боїв комсомолу. Такі: повість Первомайського „У повітовому масштабі“ („ЖР“ X, XI), Донченка „Дим над Яругами“ („Мол.“ I, II, III), і оповідання Кузьмича „Повидло“ („Мол.“ VII).

Тут ми повинні зробити деяке застереження. Розподіл на теми завжди досить умовний: багато творів можна занести до кількох тем, а є твори на такі дрібні підтеми, що

свій огляд нам довелося б писати з кількадесятьма розділами. То й до цього розділу ми занесли тільки оповідання з комсомольського або тільки з молодняцького життя. Про молодь крім того ми найдемо багато матеріялу і в робітничій і в селянській тематиці, та про ці твори ми говоримо в зв'язку з даною темою.

У повісті „В повітовому масштабі“ Лев інтелігент комсомолец 1920 року тікає від бою з бандитами. Куркульські банди розперізилися, особливо перед наступом на Київ білополяків. УКП, ЮС виявили своє справжнє обличчя: ті, хто помилявся, пішли до КСМ, а куркуленки — до банд. В повісті гарно подано малюнки бою, з інтересом молодь прочитає, хоч і не скрізь вдалу, інтригу і цією частиною повісті, безперечно, цінна. Але головний задум авторів — показати психологію інтелігента комсомольця — не вдався.

На тему про інтелігента-комсомольця написано й повість Донченка. Ще від Антоненко-Давидовичевої „Смерти“ оголошено гасло „кров'ю переможеш кров“. Це гасло Донченко ще слабше за Антоненка доводить, але побутова сторона оповідання, як портрети куркулів, продрозверстку подано добре. Твір читається з інтересом і за доби загостреної класової боротьби на селі відіграє значну роль.

Гумористичне оповідання Кузьмича „Повидло“ викликало деяку тривогу в критики. Нам видається, що в цьому винна непотрібна жорстокість авторова до своєї героїні. А в основному — побутовий, свідомо зшаржований, малюнок з перших років містечкового комсомолу вийшов гарний.

Селюків — комсомольців відкомандировується вчитися до Вишу. Хлопець мужньо переносить всі труднощі навчання, а вона виходить заміж за професорського сина й забуває всі свої попередні мрії. Комсомольці села посилають їй листом ганьбу. Такий сюжет оповідання Демчука „Селюки“ („Плуг“ XI—XII). Твір має деякі елементи народництва, „ходження“ в народ. Неприємно вражають і націоналістичні нотки в устах селянина-комсомольця і, на жаль, ці нотки брешуть в цілому творі. Не підходить і гумористичний, пародійний тон до такого далеко не смішного явища. Тон спасає, може, від обвинувачень автора в занепадництві, але зводить на фарс, по суті, трагічну подію.

„Весна над морем“ - Шовкопляса („Гарт“ № I, IV — VIII). Творчість Шовкопляса можна характеризувати словами одного російського критика: „якщо він літом фліртував, то восени вже випустить роман про статтеву проблему, де історія його зальотів опишеться в якнайреальніший спосіб, а героїня названа власним ім'ям“. Про власне ім'я ми ще згадаємо, а ролю подорожів у творчості Шовкопляса треба зараз же визнати. Побував він 1928 року на півдні й готує оповідання для червневого числа „Ж. й Р.“ і повість на півроку „Гартові“. Та не встигли уривки побачити світ, як книга окремим відбитком лежить на книжкових полицях.

До Криму з Москви приїжджає комсомолка. Тут вона, не відпочивши, оздоровлює комсомол, ловить контрабанду й, звичайно, закохує всіх у себе. Іщасливого кінця немає, але й це не рятує авантурно-пригодницької, сантиментально-кохальної повісти. Але до чого тут комсомол? Та це ж зборище хуліганів, ледарів, авантюристів і, навіть традиційний „живгаз“ не виручив автора. „Весна над морем“ — невдала повість і треба дивуватися тільки спиритності видавництва, що поспішило видати окремо кілька аркушів друкованих знаків.

Зорін у повісті „Крива дорога“ („Гарт“ № XII) розповідає про долю молодого хлопця-активіста, який попав під вплив п'яниць, злигався з повією, залишивши закохану в нього дівчину, розтратив гроші й поїхав на село в командировку (він кіномеханік). В селі він піячить із знайомим повії — секретарем сільради і з п'яних очей вчиняє пожежу в сараї, де демонстрував фільм. У повісті є штучні місця, як зустріч у театрі Варі з повією, але твір має ту перевагу хоча б над оповіданням Чигиріна, що взято цінний злободенний сюжет — пересувне кіно. Нещасливі випадки в цій роботі якнайбільше припадали на неуважність та пияцтво. Розклад хлопця дійшов апогею своїм же розвитком і це вигідно виділяє оповідання Зоріна. Повість Яворовського „Циганський Борька“ („ЖР“ XII) ще не закінчено й говорити про нього зарані, хоч і слід відзначити, що типи безпритульних окреслено вмілою рукою.

До молодняцької тематики віднесемо й єдине по всіх журналах оповідання з піонерського життя, Яковенка „П'ята

заповідь" („Плуг" IV). Оповідання, зачепивши інтересну тему, хибує на зайве підкреслення розповідної форми, на звертання до читача, на слабенькі дотепи.

Отже, комсомольська й ширше, молодняцька література ще не вийшла з стадії громадянської війни, з стадії романтики минулого. Не відкидаючи потреби в такій літературі, все ж треба сказати, що комсомолу доби соціалістичного будівництва література ще не подала.

* * *

Громадянська війна й 1929 року по журналах посідала найчільніше місце. От оповідання з перших років революції, Дніпровського „Яхта Софія" („Л. Я." III). Оповідання було б нічого, якби закоханість Дніпровського у статтевих проблемах не позначилася на таких перлах:

„Якось в дні війни (теж у метелицю) ніжні любовники завели в ліжку філологічну розмову (братуха, Машуха...) і вони щиро тепло сміялись, приточивши зворушливі суфікси навіть до інтимних предметів. Тепер Попелюхи (під. автор.) пролетіло їй по обличчі гарячими брижжями..."

Першим рокам революції присвячено й оповідання — спогади Капельгородського „В своїй хаті — чужа правда і сила, і воля" („Л. Я." VII). В гумористичних тонах автор розповідає про свій приїзд з Кубані 1918 року. Арешт у Києві. Непорозуміння: посуд - бомби.

Іронією подав Котко й своє оповідання „Святий, Ангел і Шльома" („ЧП" VIII — IX). Еврейські погроми в Бердичеві. Евреї вірили, що погромів в їхньому місті не буде, бо тут поховано св. ребе. Прихід Ангела переконав євреїв у помилковості своїх надій й швець Шльома усвідомлює себе не як єврея, а як робітника. Твір для пересічного читача складний своїм гумором (до того, часами, невдалим). Варто відзначити гарні льокальні образи, як: „стара важка голова: стара, як місто Бердичів, і важка, як слово погром".

Добу погромів подано і в слабенькому, поглядно до його попередньої творчості, оповіданні Тенети „Ковалі" („ЖР" IX). Віра в бога та мирні перемови з денікінцями нідочого не приводять, і єврейська ковальська молодь, передчасно озброєна, гине смертю хоробрих.

Інтересніше й цінніше друге оповідання Тенети „Ненависть“ („ЖР“ I). Критика це оповідання справедливо відзначила, як одно з найталановитіших молодого письменника. Клясова ненависть — лейт мотив твору. Деякі місця, проте, викликають заперечення. Насамперед: в селі самі куркулі. Що це не хутір, як каже автор, видно хоча б з того, що тут є церква, атрибут, як відомо, села. Клясову ненависть куркуля доведено до її максимального розвитку, тоді як комісар зовсім неуважний і цілковитим блюзнірством звучить місце, коли свої йдуть розстрілювати свого ж: „Швидше! — підганяли його вартові; біля школи з походної кухні почали вже роздавати обід, а вони з самого ранку не одержували своєї пайки й були голодні“.

і після розстрілу:

„ідуть швидко, поспішаючи, щоб не прохолонув їхній обід“.

Такі місця треба розцінювати тільки, як редакційний недогляд.

Не спинятимуся на „Вариній біографії“ Хвильового („Л. Я.“ I) та на уривках Слісаренкового „Чорного Ангела“ („ЖР“ II). Про ці твори критика вже говорила. Помітних досягнень для їхніх авторів вони не становлять, а, скорше, характеризують їхній переломний стан.

В ретроспективний спосіб написано оповідання Пилипенка „Примара“ („Плуг“ II). Партієць робітник зустрічає обідрану людину, яка, як потім виявилось, була в гетьманській армії разом з ним. Хуліган намагається тероризувати партійця, залякуючи викрити минуле останнього. Партієць стріляє в бандита, але не вбиває, й всі довідуються що директор, партієць, чесний робітник справді — самозванець з документами забитого більшовика. Колізії „чесний робітник з темним минулим“ автор не розв'язав, але поставив її досить гостро, навіть, дискусійно, і в цьому інтерес твору. Досвітнього „Жебрачка“ („Л. Я.“ V) та Чернова „Станція Знам'янка“ („Л. Я.“ II) подано в той же ретроспективний спосіб.

В Досвітнього герой зустрічає жебрачку і в ній пізнає колишню дружину комісара, який загинув у бою. Приятель героїв одружується з жебрачкою й та стає гарною дружиною. Один з критиків, не помітивши того, що жебрачка

психічно хвора, дивувався: як жінка комісарова й стала жебрачкою? Та це вже неуважність критика.

Оповідання Чернова нагадує Любченків „Тихий хутір“. Обиватель, дивлячись на шкірянку, згадує про громадянську війну, про свою коханку Іду, яка загинула, спасаючи його й паротяг від білих.

Обминемо слабенький уривок з повісті Азарх „Син мій“ („ЧШ“ XII) і зупинимось на оповіданні М'якоти „Вуркаган“ („ЖР“ IV). Голодаючі, їхні подорожі до багатих повітів останнього року почали розробляти деякі письменники як Шпол, Шкурупій. У М'якоти цю тему підсилено ще темою про бандитизм. Критика відзначала схожість „Вуркаганів“ з „Зустріччю“ Епіка та „Босяком“ Винниченка. По нашому, М'якота скорше пародує, ніж наслідує Винниченка. Його Вуркаган не „милий босячок“, а хитрий і лютий бандит.

З громадянської війни маємо й двоє оповідань Яновського „Бородаті мисливці знаходять молодість“ (ЖР VI) та „Козак Швачка“ („Л. Я.“ III).

„Бородаті мисливці...“ символічне оповідання в надромантичному стилі про різні етапи революції. Боротьба сурмача проти офіцерів, і зрештою вихід корабля (історії ?!) в море — сюжет оповідання (якщо тут взагалі може бути мова про сюжет). Оповідання витримано в імітації кіносценарного стилю.

„Козак Швачка“ виразніший від романтичного плетива попереднього оповідання, хоч і тут є романтизм та автопародія на романтизм. Фабуля — напад повстанців на чолі з молодим Швачкою на офіцерський ешелон, який тікав з фронту боронити свої маєтки від революційного селянства.

Згадаємо про оповідання Пятяка „Випадок у хуртовину“, („Аван.“ № 2) де за епіграф править „Де є жінка, там буває любов“ і де на 4 сторінках „Авангардівського“ формату автор намагається довести правдивість цього поліщуківського афоризму.

Не спинятимемось на „Зустрічі“ Епіка („ЧШ“ I — II), бо про неї ми говорили в спеціальній рецензії („Плуг“ № 5).

Оповідань з життя червоноармійців, матросів та міліціонерів мало й 1929 рік в цю прогалину вніс всього троє оповідань.

Демчук в оповіданні „На маневрах“ („Л. Я.“ IV), зацікавивши спочатку читача темою і подавши непоганий репортаж про маневри, дедалі відходить основної теми й розповідає про рештки петлюрівців, про кохання й трагічну розв'язку кохання. Недобитків петлюрівщини подано тут до моторошности лютими, хоч і безсилими в своїй люто-сти. „Дика людина голої землі“, з'ідеалізована Андреевим та Івченком, показана тут у всій її непривабливій суті.

Агітка Пятяка „Двічі покараний“ („Аванг.“ III) може агітувати якраз за протилежне. Терармієць, скучаючи по до-мівці, по дівчині, по вільному життю стріляє собі в руку. Навмисність пострілу викрито й злочинця засуджують на два роки до Бупру. Соціяльне обличчя дезертира мало виявлене, та якщо це куркуль, то чи тікає він тепер з Червоної армії, чи не намагається, навпаки, за всяку ціну пролізти туди й використовувати потім почесне звання червоноармійця. Та й настанова оповідання не на виховання, а на страх кари, бо в очах винного: „зухвальство, за яким криється жах і жаль“. Оповідання дає привід зайвий раз підкреслити своєчасність протесту радянського суспільства проти „Авангарду“.

„В порту“ Сенченка („Ав.“ II) — оповіданнячко про кохання міщаночки до дужого матроса. Оповідання кінчається анекдотом про кохання дівчини до командира та червоноармійця-полтавчанина. Автор наче хоче підкреслити вічність кохання до дужого, до меткішого.

„Сіма“ — Зоріна“ („Мол.“ V). Чи не єдине у всій літературі оповідання про позитивного міліціонера, на якому дотепер всі письменники випробовували тільки свою беззубу сатиру. Сіма бореться з самогонщиками, горить в їхній клуні, ліквідує бандитизм, де дістає поранення, й нарешті, стає за начальника міліції в місті. Оповідання не високе художньою стороною, схематичне, але цінне, як спроба порушити одну з актуальних тем, що її занедбала сучасна література.

* * *

Перейдімо до творів, де трактується роля інтелігенції в революції й до, так званих, проблемних творів.

„Нас кличуть гудки“ Романович-Ткаченко („Ч. Ш.“ XII) оповідання - спогади з часів запліля 1902 — 1905 рр. Кохання до одного й формальне (ради побачення) вінчання з іншим. Винниченківські мотиви з формулою кохання + політика основні в оповіданні. Гострих ситуацій тут також немає й останній заклик „Нас кличуть гудки“ звучить по попівсько-народницькому фалшиво.

Революція викинула на історичний смітник панівну колись класу. Переживання покидьків суспільства, їхнє безсиле намагання вернути втрачені привілеї привертали увагу письменників і раніше. За 1929 рік на цю тему маємо кілька творів і зпосеред них на чільному місці стоїть роман Копиленка „Визволення“ („Л. Я.“ X—XI).

У центрі роману — студент-винахідник, батько якого одружився вдруге, покинув стару жінку й цього хлопця. У студента є дядько: колишній петлюрівець, а тепер „шпана“. „Народу барахольного“, циничних описів гвалтування, статевих актів тут ніяк не менше, ніж і в „Твердому Матеріалі“. Твір, хоч і переобтяжений дієвими особами, був би цілком достойний, якби не одне але. Ми тут хочемо порушити проблему „негативного героя“ в сучасній літературі. Соціально-ворожий елемент, безперечно, не говорить нам компліментів, але коли героя в творі виводиться тільки на те, щоб він виголосив кілька антирадянських гасел, то це вже стає прикрою помилкою, щоб не сказати більше. Таке сталося і з „Визволенням“ Копиленка, де спорадичний, випадковий інженер виголошує такі гасла.

„Раніше ви, більшовики, обіцяли широку демократію, а диктатуру пролетаріату висунули, як тимчасовий засіб до того часу, доки переможете. Ця тимчасовість тягнеться ось уже понад вісім років, і не лише диктатура, а цілковитий терор. Партія, власне ЦК партії, робить, що воно захоче... У мене таке вражіння, що колишня Росія найнещасливіша в світі країна. З однієї царської деспотії попадає в другу, більшовицьку“.

Розділи з денника колишнього петлюрівця, а тепер радторгслужбовця — „Із записок добродія Мороза“ Ковальчука („Плуг“ VIII—IX). Це власне не оповідання, а окремі малюнки про піяцтво, розпугу, розклад старого контрреволю-

ціонера, якому вже не затримати прагнень своїх дітей, бо ті йдуть до комсомолу. Але це уривки, й висновків говорити зарані.

П'єса „Професор Сухораб“ Плужника („ЖР“ I) трактує проблему розкладу інтелігентської родини: один син прокрадається й на покриття боргів продає заміж сестру, другий лаштує воєнну кар'єру. На зміну інтелігенції йде куркуль-непман, що купив усю інтелігенцію. Сам професор іде з дому розкладу.

П'єсу написано в реалістичному, часами шаржованому стилі з характеристичними словечками. П'єса років 20 тому може й відіграла б значіння, а так — реакційна формою й запізнiла змістом вона придасться хіба поодиноким читачам. Про професора в революції написано й оповідання Шовкопляса „Професор“ („Л. Я.“ X). Натуралістичний опис ювілею, сантиментальна студентка (та й усе оповідання „зворушливе“ до нудного), — все це деяку ролю могло б відіграти, як нарис про справжню подію (ну, скажімо, колишній ювілей померлого вже проф. Тимофеева), але для чого обов'язково оповідання? Інше оповідання Шовкопляса „Геній“ („Л. Я.“ II) притягло до себе увагу харківського, а ще вужче, іновського студентства конкретністю головного героя — Макара. Тут і демонічність, і сантиментальність (властиві всій творчості Шовкопляса) і, навіть, „проблемність“. Оповідання на конкретний факт зветься фейлетон.

Чи відіграв Шовкоплясів фейлетон свою викривальну функцію — нам не відомо, а як ні — то яка рація писати оповідання-фейлетон? Звідси можна зробити й деякі висновки не на користь літературі факту.

„Ювілей“ Демчука („ЧШ“ X — XI) теж ставить проблему участі інтелігенції в радянському будівництві й ставлення трудящих до чесних фахівців. Все оповідання не підноситься вище кореспонденції, вище згадуваного вже оповідання Шовкопляса.

Інтересні філософічні суперечки матеріяліста з ідеалістом найде читач в трьох уривках з повісті Ярошенка „Вертеп Брехунів“ („ЖР“ XI). Твір ще не закінчено, й ми утримаємося від його поцінення.

Оповідання з учительського життя Зорянчука „Кола на воді“ („ЖР“ XI) мало б рацію вміщення в спеціальному вчительському журналі, бо містити в центральному журналі роздумування й балачки про „розум та почуття“ без глибоких психологічних переживань і інтересних сюжетних колізій не годилося б.

Революція й власницький характер господарства — кон troverза оповідання Досвітнього „Винороб“ („Л. Я.“ X). Мислівці на плавнях зустрічають дивну жінку з глухим чоловіком. Після виявилось, що це — колишні революціонери, а тепер, погрузлі в дрібновласницьких інстинктах, господарі. Зрештою, відбігаючи цих інстинктів, винороби кидають господарство й тікають.

Формою — „Записки Охотника“, змістом — „ліве“ оповідання. Хіба за умов радянської влади тільки єдиний спосіб уникнути дрібновласницької ідеології, це втекти від господарства, як св. Антоній від дівчат? Ліва фраза звучить тут так само, як і в оповіданні „Сірко“.

Слісаренко в оповіданні „Тварина“ („Л. Я.“ II) свою авантурно-сюжетну манеру пробує змінити на малювання біологічного, тваринного в людини.

До тем проблемних треба віднести й національне питання. Ми не поділяємо тих ультралівих поглядів, що про національне питання писати не варто, бо є, мовляв, теми значніші.

Інша справа, що національне питання більше подається з дрібнобуржуазного погляду, не підносячися до узагальнення, до лєнінського розуміння національної проблеми.

Добровольський у оповіданні „Прикре непорозуміння“ („ЧШ“ V—VI) розповідає про кубанського вчителя-русотяпа міщанина, який з-за власної хати не хоче українізувати школи й підбурює на русотяпські виступи незаможника. Незаможник з доповіді представника району зрозумів справжню суть українізації й не пішов за вчителем-русотяпом, на боці якого залишився сам крамар. Оповідання інтересне, бо з нього ми довідуємося про ту клясову боротьбу, що розгортається навколо лєнінського розв'язання національного питання на Кубані. Багато місць шаржено, зведено до побутовізму й твір від цього багато втрачає.

В побутовому, хоч і ширшому аспекті подано й уривок з нової повісті „Зрада“ Ле („ЖР“ V). Контрреволюціонери-шовіністи хочуть стару паперовню перебудувати на фабрику килимів, бо в килимах, мовляв, назви всі українські. З'агітовані робітники погоджуються, але приїжджає комуніст-червоноармієць (брат голови шовіністичної зграї й колишній коханець однієї з учасниць). Комуніст організовує робітництво й переконує райвик скасувати свою постанову. Тоді шовіністи розпочинають шкідництво. На цьому уривок перервано. Сам задум роману сумнівний: чому контрреволюціонери так забажали фабрики килимів? Хіба в цьому суть класового опору петлюрівських недобитків? Крім того спрощено й зава наросвіти, бо надзвичайно вже швидко він виявив себе. Про незакінчений роман говорити тяжко, але, очевидно, роман трактуватиме про провінціальних ефремівців та есвувців. Тема актуальна й чекатимимо на її розвиток.

Про Кулішевого „Мену Мазайла“ („Л. Я.“ VI) писалося в пресі багато. Автор поставив за мету висвітлити національну проблему на родинному сюжеті. Як на комедію, сюжет цілком придатний. Гірше, що автор, зробивши наголос на тьоті Моті, носієві великодержавного шовінізму, послабив удар по дядькові Тарасові, носієві українського шовінізму. Тараса подано, як представника народницько-романтичних утопій, а не показано фашистської суті сьогоднішнього націоналізму. До хиб твору треба віднести й грубуватий, часами, гумор.

Нарешті, роман з алтайського життя „Чорне озеро“ Гжицького („Л. Я.“ VII-VIII). Про цей роман свого часу писав докладно у Вістянському додатку Новицький. В основному з його думками про нечітку класову постанову, про нечітке класове обличчя героїв, про ідеалізацію інтелігентів-націоналістів трудно погодитися, хоча є й зриви в романові. Так — Таню — виразницю напівстаронародницьких, напівфашистських настроїв молоді алтайської буржуазії подано девчому зідеалізовано. Не виявлено й комуніста-українця Манченка. До речі, чому він українець? Не на теж, щоб дати змогу героям виголосити контрреволюційні гасла проти Дніпрельстанівського будівництва. Але тут знову стикаємося

з проблемою негативного героя, до якого доведеться ще не раз повертатися. Подано гарні описи гірської природи, полонин, хоч тут „лаври“ Поліщука спокусили й Гжицького. Твір розтягнуто: закінчити його можна й виїздом дачників, й загибеллю шамана, й смертю Тані — скрізь було б доречно.

„Тимофій Сербак“. Нефеліна („Плуг“ V) — побутова кохальна трагедія. Вона заспокоїлась, а він ходить на місця зустрічі. Весь час автор викриває свої письменницькі таємниці, наче, підкреслює умовність сюжету, але вічність теми. Для письменника такі відступи треба розцінювати тільки, як літературні вправи.

До таких вправ можна віднести й оповідання Минка „Новеля про сірі очі“ („Плуг“ X).

* * *

Як не дивно, творчість про міщанина забирає вдвоє більше місця, ніж про робітника. Не відкидаючи потреби виводити міщанство, й ні в якому разі не заперечуючи потреби сатири, всеж треба констатувати, що міщанству відводиться аж занадто багато уваги.

На чільному місці стоїть сатира Хвильового. Хвильовий пробував себе в сатирі й раніше, але в творах раннього періоду було ще багато романтичної несюжетності. В сатирах за 1929 рік Хвильовий переходить до реалістичної прози й хіба потяг до узагальнень нагадує колишнього романтика-іроніста Хвильового.

Сатира „Іван Іванович“ („Л. Я.“ VII) викликала багато зауважень. Міщанин-комуніст в літературі — річ не нова, але узагальнений характер сатири Хвильового викликав паркання й навіть післяслово Майорова в журналі. Слабше оповідання Хвильового „Ревізор“ („Л. Я.“ IX). До провінційального репортера приїжджає високий гість із столиці. Дружина репортерова, бачучи перевагу гостя перед її мізерним чоловіком, хоче віддатися приїжджому, але випадково спостерігає, що перед вищим начальством гість така ж мізерія як і її чоловік, зневіряється і в гостеві. Назву прибрано тільки, щоб заінтригувати читача. В „Ревізорів“ взято дрібніший факт, ніж в „Івані Івановичеві“

і узагальнення тут скорше біологічне, ніж соціальне. В „Ревізоріві“ подано й позитивного героя — жінку. Жінка у цілій творчості Хвильового відіграє значну роль: то по бур'янах революції вона з сонячною вагою висушує болото революції, то йде в заулок, то, зрештою, репрезентує фашистські сили. Жінка у Хвильового завжди з'ідеалізована, і, навіть, міщанку він уміє подати рожевими фарбами. Але в „Ревізоріві“ піднесення жінки, жертва з її сторони дуже нагадують настрої Винниченківських жінок і 1929 року видаються анахронізмом.

Отже, сатира Хвильового цінна тим, що захоплює ширші обрії, романтично узагальнює події й тим виходить за межі побутового зубоскальства. Але узагальнення криє в собі й небезпечні риси, яких уникнути не міг і Хвильовий. Сатиру на комуніста-міщанина та на „вростання“ куркуля в соціалізм подав Антоненко Давидович в повісті: „Справжній чоловік“ („ЖР“ VII-VIII). Оповідання обіймає широке полотно: життя дівчини в місті, залицяння до неї професора, студента й, нарешті, одруження з комуністом-господарником. Сцени іспиту укрмови, іспитів до кооперативного технікуму шаржовано, перебільшено (така вже дрібнобуржуазна націоналістична суть Антоненка-Давидовича). Центральна частина дії відбувається в радгоспі, де тесть міщанина-комуніста, колишній господар маєтку, а тепер завгоспу хитро обдурює комуніста і останній помалу стає на правоухильницькі позиції. Цей процес глибоко не подано, але окремі вдалі риси дають читачеві багато.

Кувдзіч теж перейшов до сатири над міщанством, над письменницького богемою. „Романтична вилазка“ („Л. Я.“ V) — вилазка художника до замку Тамари, до повій та п'яниць. Зрештою, художник кидає приятелів, іде до сестри товариша, яку кохав (вона, як виявилось, була повія). Вранці приятелі прийшли з міліціонером, щоб герой заплатив за їхнє ціловічне пияцтво.

Твір спрямовано проти шукачів матеріалу для літератури по пивницях. Разом автор робить „вилазку“ проти трафаретного малювання комсомолки. Але сатира двобічна і своєю другою стороною впала не на художників, а на комсомолку, що й викликало серйозні застереження критики. Наводимо

це місце: „А Фаня сиділа на ліжку і тупо дивилася в підлогу. Її розтріпане, змучене обличчя не було б тепер гідне для обкладинки центрального журналу. Але то нічого! Ось вона виспитьсся, вмиється, надіне червону косианку і знову буде гарненька, червоношока комсомолка“.

У другій повісті „Ах“ на рибній“ („Гарт“ № VI) Кундзіч викриває бльок „єдиного“ міщанства: тутешнього й закордонного ундофашистського... Міщанське „Ах“ (скорочене від Ахрипська — прізвище ундофашистки) чується не тільки від центральних героїв, а й від тих письменників, що гордяться званням „головного ефремівця“. В повісті є меткі зауваги про літературу, критику, але наводити їх нам бракує місця.

Епик відомий кількома сатиричними оповіданнями. „Меценати“ („Л. Я.“ IX) — профспілкові урядовці, що меценатствують різних авторитетів і бояться молодих митців. Сатира розряджується повідомленням, що меценат свою улюблену картину повісив догори, цт. не розумів її. Неуважність до молоді, елементарна неписьменність профспілкових бюрократів подана в перебільшені аж до зустрічі художника цілою демонстрацією. Проти „Радіоматора“ для Епик цей твір — безперечно крок уперед.

На „Народньому Малахіїві“ Куліша („Л. Я.“ IX) ми не зупинимемося, бо про нього преса говорила багато. Малахіяństwo, як „голубі мрії“ дрібного буржуа про соціалізм, зустріло від радянського громадянства гостру відсіч. В „Ярмаркові“ надруковано останню редакцію.

Щоб закінчити огляд сатири, спрямованої на узагальнення, треба згадати „Оповідання про гніду кобилу“ Ванченка („ЧШ“), де беззубим ротом міщанства чи то пак коняки, виголошується антирадянські пашквілі.

Наче у виправдання редакція у черговому числі подає оповідання Чайківського „Шкапа“, де коняка символізує собою бідноту в її потягах до страйку, до визволення (сам Чайківський — письменник уявленої України, зі Львова).

Перелічені твори скеровано до узагальнення, до викривання міщанства в його коріннях. Тепер розглянемо низку творів, що малюють міщанство в його дріб'язках, в побуті.

П'еса Плужника „У дворі на передмісті“ („ЖР“ IX) подає кілька міщанських родин: крамаря, перукаря й вантажника. Тяжке життя, в якому все продається і все можна купити. Ні одним натяком в п'есі не сказано, що ж робить радянська громадськість, де вона? Головний льозунг двору „перед собою чесна“ виголошує резонер-двірник, і ця мораль брешить через усю п'есу.

Мелодраматизм, елементарна драматична техніка не підносять цю п'есу вище за згадувану вже „Професор Сухораб“.

Жахи колишнього, без будьякої цінності для сучасності, — зміст оповідання Донченка „Вони“ („Л. Я.“ II). Учитель старих мов, миші, божевілья, фавни, а — кому це потрібне?!

Сатира Пилипенка „Чув'яки“ (Л. Я.) висміює міщанську задавакуватість, схилення перед авторитетними забобонами. Герой радіє, що можна поглузувати з переляканої пики міщанина.

Двома словами згадаємо сальні повісті: „Бруд“ Голоти („ЧШ“ II-III) та „Оповідання про Софочку й Джімі“ Бузька („НГ“ № 1). Пранці, повії, опис статевих актів, приправлений то сентиментальністю, то поліщуківськими афоризмами зміст, тема, ідеологія, сюжет і що хочете цих творів.

„Нова Генерація“ загалом не має вдалих оповідань. Другий уривок Бузька „Кінець Голяндії“ („Н. Г.“ XII) має, очевидно, спародувати окремі місця, а то й цілий роман Підмогильного „Місто“, та крім повійства поки нічого не подано. Проте, щойно вийшов твір окремим виданням і ми в „Плузі“ зупинимося на ньому окремо.

Уривки з кінороману Скляренка „Борис Джім із Подолу“. Уривки цікаві, правда, не без еротичних місць, але про уривок писати утримаємося.

„Обержулік“ Сенченка („Ав“ № III) — господар дому розпусти. Він набирає туди дівчат по селах за борги. Дівчата б'ють, глумляться з господаря, але той боїться втратити прибутки й прислуговує дівчатам. Докладно до нудного розповідає про це Сенченко. Інколи кидає від себе недвозначні афоризми в Авангардівському дусі.

Зовсім слабенькі оповідання про міщан Бірюкова „Ходом коня“ („Гарт“ IX) та Панькова „Жебраки“ („Аван.“ № II).

Підсумовуючи літературу про міщанство (а часом й міщанську) літературу, закінчимо цей розділ згадкою про велике оповідання Дм. Тася „Riesenrad“ („Л. Я.“ VI). Riesenrad — віденське колесо, що крутиться навколо себе. В оповіданні ставиться „філософська“ проблема: що далі об'єкт кохання, — то краще кохання. Зблизьку ж ідеал перетворюється на стару бабу. „Таке все ідеальне“ хоче сказати автор. Сперечатися з цією міщанською „філософією“, напевно, чи є рація.

* * *

З творів на тему виробничого письменницького та й ширше мистецького життя можна відзначити фейлетон Досвітнього „Нетрудовий елемент“ („Л. Я.“ IV), де за основу взято справжній головотеський факт оподаткування письменника Матвіїва-Сибіряка.

Висміюванню ідеалістичних поглядів на мистецтво присвячено оповідання Бута „Філософія Ч—43“ („Н. Г.“ № 7). Ми вже згадували про слабу сторону прози Новогенераційної. Тепер додамо, що в прозі вся деструкційність полягає в пародуванні звичних літературних прийомів та образів. Ми в такому аспекті за найфутуристичнішого письменника визнали б Йогансена Майка з його „Подорожами“ й т. д. В такий спосіб „функціональна“ проза зближається з літературою солодкого лімонаду, якою є „Подорож ученого...“ („Л. Я.“ I).

Оповідання Миргородського та Маловічка „Два щоденники“ („Н. Г.“ II) з кіножиття. Перед читачем проходить два щоденники: Василя Телепня, що хоче стати кінозіркою й відповідального робітника, що ніяк не здихається кандидатів на кінозірку. В оповіданні добре висміяно вплив романтичних кінокартин, але функціональність „Двох щоденників“ така ж, як і першого кращого оповідання на цю тему.

* * *

Трохи скажемо про історичну белетристику, на яку в сучасній літературі відчувається справжній голод. Оповідання з перших років революційної боротьби, з життя перших хоробрих літератури, як Блакитного, Михайличенка, маємо

„Фрагменти“ Клоччя („Мол.“ IX). Їх і прийняти слід, як фрагменти: багато моментів тільки накреслено, дещо недороблене, шарзоване.

„Роман Костомарова“ Петрова („ЖР“ II III) інтересний спробами за документами поновити історію кохання основоположника Кирило - Методієвського Братства, Костомарова.

З часів імперіялістичної війни маємо кілька творів. „Вітрогонні дні“ Панча („ЖР“ VII-VIII) нового до літератури не дають, хоч оповідання інтересне тим, що Панч з реаліста-побутовця намагається перейти до імпресіонізму, й далі епігонства Васильченка не йде.

Слабеньке й малоімовірне поплутане оповідання Смолича „Дурень“ („Л. Я.“ IV) про гімназиста, що в патріотичному захваті помінявся документами з салдатом - дезертиром.

„Війна“ Шияна („Мол.“ V) — малюнок з сільського життя років великої війни. Батько захоплений героїчністю свого сина, георгієвського кавалера, говорить патріотичні промови, але коли син загинув, грязюкою закидає царський пам'ятник. Проти оповідань на цю тему хоча б Кобилянської Шиянове оповідання справляє вражіння безпорадного натуралізму та побутовізму.

I — роман Шкурупія „Жанна Батальйонерка“ („ЖР“ IV, V, VII—VIII, X). Про роман докладніше доведеться зупинитися в спеціальній рецензії. Поки відзначимо, що натуралістичне зниження образів до брутального знецінює твір, бо справа ж не в тому, якої статі були салдати, а в чомусь іншому. Та про тваринне зниження людини Шкурупій може прочитати в статті Полторацького про Вишню („Н. Г.“ № II. 1930).

До напівбелетристичних, напівісторичних творів треба занести й нариси „Наші слобожани“ Лісового („Мол.“ I, III—X) та його ж „Записки Юрія Діброви“ („Л. Я.“ I—V).

Перші нариси мають більше історичного про різні покоління життя Очеретного. Козацькі часи, татарщина, зріст капіталізму, революційна боротьба й, нарешті, революція. В нарисах чувається вправна рука популяризатора - письменника й „Молодняк“, друкуючи ці нариси, допомагає молоді в легкій формі вивчати наше минуле. В літературних портретах Лісовий слабший і тут він набагато наслідує Сенченкові.

„Записки Юрія Діброва“ — белетристичніші нариси. Юрій Діброва — пастух, який пройшов всі стадії пастуха, майстра й, нарешті, крамарчука.

В хроніці широко показано буржуазні верстви села та містечка: крамарів, урядників, офіцерів. Куркуля ж, як буржуазії сільськогосподарської автор показав мало, а інколи й зромантизував. Від цього „Записки“ набагато втрачають свою вартість.

* * *

Розгляньмо інший тип літератури, що в журналах за 1929 рік посідав досить значне місце — т. з. літературу факту. Пролетарський письменник іде на Донбас, до колективів, до маловідомих країн союзу, й, нарешті, закордон і про все ділиться зі своїм читачем. Письменник не має змоги опрацювати той величезний матеріал, що дає його реконструктивна доба та інколи не вважає й за потрібне надавати белетристичної форми набутим фактам.

Художній репортаж ліві письменники оголосили за єдину літературну форму. Розцінюючи це як помилкову й шкідливу недооцінку літературної вигадки, все ж констатуємо за останні часи величезний зріст літератури факту. На ній і зупинимосся.

Нариси Полторицького („НГ“ II, VI, X), теоретика й провідника літератури факту, в цілому не погано передають вражіння поета від явищ, але не явища. Гарна сторона та, що своїх вражінь автор не підсолює, а намагається передати їх зі всією суворістю й точністю першого сприйняття. Не завантажує нарисів цифрами. Брак літературно-історичних довідок, прикладів унуднює нариси, хоч автор цю прогалявину намагається надолужити літературно-критичними вихватками проти своїх „ворогів“. Слабший його ж нарис про подорож на курорт: „Людина з Монбляном“ („ЖР“ VI). Тут з „лівою“ формою зв'язалася й „ліва“ теорія. Вже критика відзначила „революційність“ того місця в нарисі, де він заявляє що „спецпідготовки селянського поета в мене не було, через те я сприймав село по-виробничому“. Виходить що виробничий-міський, а сільський-який же?

Was ist das місто? Загалом, дачний міщанський характер цього нарису аж занадто випирає.

Багато дрібнобуржуазних настроїв і в значно талановитіших нарисах Антоценка - Давидовича. („ЖР“. II, VI, VII—VIII, IX). Подоріж на Донбас, до Коростеню поруч з гарними спостереженнями пересипані дрібнобуржуазним націоналізмом. Наведемо хоча б оце місце:

„Ось велика кам'яниця на плацу. На ній вимуровані великі кам'яні літери: „Єдина трудова школа“. Літери дебелі — злилися з цеглою на причілку, не легко їх було збити. Мені пригадалося чогось такі ж великі, такіж кам'яні літери, тільки в іншій транскрипції, що пишалися колись на Богданівському пам'ятнику в Києві, „Единая неделимая Росія“ Скільки треба було часу і яких політичних катаклізмів, щоб знищити ті літери!..“

Читач догадується, як снуються асоціації в Антоценка. Та нариси вийшли окремою книжкою й про них читач прочитає спеціальну рецензію № III „Плуга“ за цей рік.

Перше місце в нарисах про соціалістичну перебудову села треба з повним правом віддати плужанам. „Серед оновлених просторів“ Яковенка („Плуг X“), нарис про комуни ім. Шевченка на Маріупольщині. Автор подає багато фактичного матеріалу з життя комуни, але разом з тим не перевантажує нарису цифрами. Немає в нарисові й візницьких анекдот, на що слабкі інші подібні описи подорожів. Нарис Ковальчука „На лугового метелика“ (II VII) описує подоріж його на Куп'янщину. Твір пересипано анекдотами, приповідками переважно антирелігійного змісту. В нарисові Ковальчук гостро нападає на бюрократизм, і на формальне ставлення органів Наркомзему до боротьби з шкідником. Нарис починається міркуванням автора про куркуля радянської формації й тут, по-нашому, робить помилку, бо недостатньо підкреслює головне: форми й методи визиску від цього нового куркуля.

„300 кілометрів Уманщини“ Нечая („Плуг“ IV, V) попри їхній безперечний інтерес мають невиразну ідейну спрямованість: в центрі спостереження стоїть „хазяйнуватий“ середняк, від імени якого часто говорить автор. Хазяїн ідеалізує німецьких колоністів і свою заможність характеризує,

як наслідок роботи, бо „інший під вербою лежить спочиває“, а він працює. Друга — постать — дід Білоштань, який ще активніше виявляє своє куркульство. Характеристичний факт: передаючи історію з учителькою, яку за те, що вона повинчалася в церкві, звільнили з роботи, автор надзвичайно обурюється на місцеве головотяпство. Нам видається, що тут трохи не така стоїть справа й нарисом автор не допомагає викорчувати забобони, а навпаки. Нарис пересипано гумором і закликами до українського селянина в дусі народників. У одному місці Нечай пише: „Я поставив собі за завдання: не моралізувати фразами із азбуки комунізму, а подати клаптик живого села, як матеріал, що з нього візьме початок нова мораль“. Не придираючися до того, що таке це за мораль, що прийде, за автором, на зміну азбуці комунізму, ми б радили авторові уважніше придивлятися до соціальних процесів сьогоднішнього села. Тоді б азбука комунізму стала дуже в пригоді і позбавила автора від плазучого емпіризму. А, проте, це можливо, лише фейлетонний прийом.

Про незакінчений „Бльокнот агітатора“ Божка (П. І) скажемо двоє слів. . .

Автор, подорожуючи до Водолаги в племінний радгосп, виразніше подав історичні та статистичні довідки, ніж живе життя радгоспу. Та це тільки уривки й наші прогнози, можливо, й передчасні.

В „Червоному шляху“ (№ V—VI) видруковано гарні нариси Гуменної Докії про колгоспне будівництво на Кубані: „Ех, Кубань, ти Кубань, хлібородная“.

Тут подано інтересний монтаж з заяв колективістів.

У „Плузі“ (III) Гуменна продовжує свої „Листи з Степової України“.

У останнім нарисі подано два типи невдалих комун. Одна платиться за попереднє погане керівництво й тому незростає, а друга, хоч і вбога матеріально, але живе дрібновласницьким, індивідуальним життям і комунського в ній дуже мало. Гуменна вміє гарно передати факти, доречно згадати історію й захопитися сама тим життям, або разом з комунами виразити свій гнів на ту чи ту хибу.

Гарний нарис про радгосп „Гігант“ подав у „Плузі“ Добровольський „Чорноземний Дніпрельстан“ (XI—XII).

Іншого типу нарис Хоткевича „Перун“ (Ч. Ш. VIII—IX) Подоріж тут править тільки за засіб розповісти про слов'янського купця, що поставив Перуна на острові та про греків, що там же поставили хрест. Оповідання Хоткевича не погане, але сама подоріж тут відіграє тільки роль обрамлення й самостійної ролі не має.

„Червоний Шлях“ умістив репортаж Лисенка „В середній Азії“ (VIII—IX). Докладно подано історико-музейні, а то й просто легендарні факти, а про сьогоденне Середньої Азії, про Турксиб буквально двоє речень:

„Коли закінчиться будівництво залізниці від Ташкенту до Семипалатинського, що її вже збудовано 150 кілометрів, помітною мірою розв'яжеться хлібна проблема для Туркестану. Вільний хліб Сибіру легко можна буде тоді перекинути до Середньої Азії“.

Це безперечно недогляди автора та редакції.

„В культурній зоні Абхазії“ Веснівського („Ч Ш“ I) читач найде нотатки подорожнього від Сухуму до Нових Гагр. Темрява, відсутність ініціативи, „малоросійсько-культурницьке“ піянство — темні сторони краю; гостинність тубільців, природне багатство краю — позитивне. На початку нарису подається історія Абхазії, але потім автор кидає ці спроби й обмежується враженнями. Проблема факту й літературництва чи історизму в літературі факту авторові видалася за тяжку.

Задовільний нарис Мар'ямова „Аеродроми“ („Л. Я.“ VI) про його подоріж аеропляном з Харкова, з Теграну та про аварію на Кавказі. В нарисові більше порівнювальних вражень від аеродромів, ніж самої подорожі.

Підсумок: нариси теж не відбили широко наше соціалістичне будівництво в місті та на селі. Читач „Плугу“ в цій царині найде багато інтересного й цінного матеріалу.

Нариси Поліщука: „Столиця Українського П'ємонту“ („Ч. Ш.“ IV) мало дають нового про Львів. Це — здебільшого суб'єктивні враження автора про жіночий вигляд міста, про конструкції, про художника Новаківського, і тільки й цінного — опис життя редакції „Вікон“ на чолі з Бобинським та Козланюком.

Нариси Качанюка „По Закарпатті“ („Ч. Ш.“ IV) чи не єдині закордонні нариси, де згадується про село. Всі ті нариси,

які зараз перелічуватимемо, або зовсім обминають сільське життя, або одним-двома словами згадують про своєрідність чеського села (Черняк). Письменикам — мандрівникам надалі їхати не тільки до Берліну, а на села, й розказати в яких умовах живуть різні шари по буржуазних країнах. І написати треба уважно, щоб читач узнав правду не, а ту Маниловщину, що розводить Вишня у своїх „закордонних усмішках“. Нариси Качанюка багаті на факти, але видаються писаними не з першоджерел.

„Голуби мира“ Микитенка („Гарт“ № II — XI) — подоріж до Німеччини, а частково до Польщі та Чехословаччини. Правда „голубів миру“ в нарисах немає: ні імперіялізму, ні бойового хрещення робітників цергібельсько-фашистською поліцією Микитенко не бачив, а тому й не показав і заголовок нам видається претенсійним. Загалом, нариси Микитенка написано гарно, не цурається він і анекдоти, щоб пожвавити дію (в анекдотах він навіть повторюється). Гарні нариси про святкування десятиріччя Жовтня в Берліні. Розповівши про огляд в Дрездені Рафаелівської Мадонни, автор переказує думки Плеханова про мистецтво доби відродження й додає від себе:

„І тільки здивується, чому дивується т. Досвітній, що: „Великі майстри піддавали свої таланти до ніг тих вельможних, що могли піднести їх на п'єдестал велетня, од ласки яких залежав їх добробут“

„Адже це нормально. Цілком нормально. Буття (під авт.) визначає свідомість. І хіба в нашу епоху не служать і диктатурі пролетаріату багато таких митців, що роблять це лише тому, що пролетаріят єдиний може „піднести їх на п'єдестал велетнів“. Отже, можна не гніватися на Тиціяна, (далі йде довгий перелік митців)... і інших за те, що вони служили панівним класам...

Нам по ширості здається, що обвинувачувати їх в ідеологічній невитриманості не можна без того, щоб не потрапити в полон ідеалістичного розуміння естетичного розвитку людства“ (част. IX, 79).

Отже, пролетарський мистець може й не жити ідеями й почуттями пролетаріату, не бути частиною його, а лише

продатися за почесі, за славу. Це ж найвульгарніше розуміння теорії соціального замовлення! Чи Микитенко це сказав для прекрасного слівця чи щоб виправдати службу (а служити, значить, кому, бо собі служити теж не можна) митців?

Нариси Первوماйського про подоріж до Туреччини „Епізоди й зустрічі“ („Гарт“ № V) і „Бльокнот шукань“ („Гарт“ № X-XI) слабенькі. Розкиданість їхня, випірання свого „я“, розмови з співдорожніми міщанами-сіоністами цікавості не викличуть. Про саму ж Туреччину читач довідається не більше, як з дореволюційних підручників та емігранських фейлетонів Аверченка.

Поліщуків „Ескізи трьох північних країн“ („Ж. Р.“ VII—VIII), „Рейд у Скандинавію“ („Ч. Ш.“ III) та „Кадри Норвегії“ („Л. Я.“ VIII) подають більше побутові з еротичним присмаком картини. Навіть оглядаючи відомий історичний музей в Осло, Поліщук більше зупиняється на хатньопобутовій функції речей, ніж на чомусь іншому. Конструктивні погляди на мистецтво Поліщук ілюструє описами зручного норвезького готелю.

І треба сказати, слабенький нарис Копиленка „Два Берліни“ („Л. Я.“ III). Щодо загальної настанови, то не ясно, чи автор позитивно чи негативно розцінює німецьку охайність. Та й саме жебрацтво ще нічого не доводить, коли не показано соціального коріння жебрацтва.

Великий незакінчений і досі репортаж подав Черняк у своїх „Листах з-за кордону“ („Ж. Р.“ 1928. X, XI, 1929, II, IV, VI, VII—VIII, X). Польща, Німеччина, Чехословаччина, Австрія, Італія, Франція — шлях подорожі репортера.

В подорожах Черняк проти інших репортажів подає більше статистичних відомостей, але з його творів читач довідається більше про поверхово-показну сторону „стабілізованого“ капіталізму, аніж внутрішні протиріччя того капіталізму. У нарисах гарні окремі факти про соціалдемократичне житлобудівництво в Австрії, про чехословацьке село, хоч автор, навівши деякі факти з побуту хазяїна — куркуля, нічого не подав про наймитське життя в цього куркуля. У нарисах багато історичних довідок, які поживляють нарис. Незакінчений „Великий Рейс“ Трублаїні („Мол“ VIII—XI) і „Береги дванадцяти вод“ Мар'ямова („Л. Я.“ IX,

„Ж. Р.“ IX) подають спогади про подорож наших журналістів на пароплаві Літке з Чорного моря до Крижаного океану. Поки подано першу частину подорожі до Японського моря. Нарис Трубляїні багатий на цифри, довідки, але не досить виразно літературизований. Нариси Мар'ямова виграють від уведення літератуного портрету, від вставних новел-легенд (соціально гостра легенда про дельфіна). Але Мар'ямові нариси є лише уривки й тому про суцільне вражіння від них говорити не доводиться.

Наслідки літературних подорожів деякі письменники намагаються подати не як літературу факту, не як репортаж, а як літературний факт т. б. формою белетристичною.

Напівнариси, напівоповідання—перехідна стадія цього процесу, відзначилася в оповіданнях Мар'ямова „Панде-Ходи“ („Л. Я.“ VI) та П'ятниченка „Записки консула“ („Л. Я.“ III, IV).

Тяжкий стан науки в Персії, небажання уряду давати на це кошти й невтомна робота професора — нарис - портрет Мар'ямова.

Пригоди радянського консула в сусідніх буржуазних державах, де на кожному кроці представникам радянської держави загрожують підступи, а то й загибель. Інтересний, щось на кшталт Нат Пінкертона, тип робітника повпредства Булгакова.

„Бунт протезів“ Панькова („Аванг.“ III) — оповідання про демонстрацію австрійських інвалідів, жертв імперіялістичної війни. За сюжет оповідання правлять пригоди дівчини, нареченої художника - революціонера, автора картини „Бунт протезів“. Батько з-за цього проганяє дочку, її гвалтує поліцей і видає їй голубий паспорт повії. Дівчина втрачає розум, але на віденських барикадах згадує все й веде період у демонстрації інвалідів. Попри деяку схематичність, оповідання мало б певну літературну цінність, якби не поліщуківська настанова журналу, що відбилася й на деяких місцях оповідання.

Ширший задумом уривок з роману Кузьміча „Авіомеханік“ („Л. Я.“ VI). Антанта грабує, руйнує повітряну флоту переможеної Німеччини. Капіталіст Реньє організовує вироб цивільної повітрофлоту. Радянській державі він хоче продати погані аеропляни, але робітники протестують проти

цього й оголошують італійський страйк. Головний герой авіомеханік, який на початку був повен патріотичної ненависти до творців версальського поневолення Німеччини, переконується в капіталістичній суті німецького патріотизму й тікає до СРСР. На цьому й кінчається уривок.

Слабенькі оповідання з життя білоеміграції подав Жигалко. „З того світу“ („Гарт“ IV) та Ле, „Отець Вергун“ („Гарт“ II). У першому оповіданні Жигалко в шаржованій формі розповідає про відступ вірнопідданих графові емігрантів, про їхнє поневір'яння в Німеччині, про терористичні акти над російськими мільйонерами загадкової організації і про кінечні шляхи еміграції,— смітник. В оповіданні весь час снується два стилі: авантюрнопригодницький та реалістичний і це велика хиба твору.

Організація пастви петлюрівським офіцером, а тепер закордонним попом, і як протиставлення, зустріч радянських письменників,— зміст „Отця Вергуна“. Оповідання Ле подано схематично й не переконливо. Не пізнаєш в ньому автора „Роману Міжгір'я“!

„Пав Мандрик“ Демчука („Плуг“ VI)—лісничий у польських панів. З-за шкури він видав жандарям жінку - революціонерку, що шукала в нього захисту... Далі лісничий переживає великі муки сумління й тікає на радянську Україну, але й тут знаходить відраду тільки у пивницях. Оповідання в цілому слабеньке, але інтересне спробою психологічного паралелізму: гонитва жандарів — мислівців за зайцем і жінкою. Стиль пивницької розповіді теж не додержано.

З життя українців в Америці присвячено оповідання Тарновського „Айда“ („П.“ I) та Ірчана „Юра Данишук“ („П.“ VII). Якщо Ірчан подає важке злиденне життя українських емігрантів в Америці, то Тарновський зачіпає й значніші проблеми, проблеми робітничих страйків та повстання. Ці, як і інше оповідання Ірчана „Зустріч на океані“, („П.“ XI—XII) ми б радили читачеві, щоб ознайомитися з справжнім життям трудящих у „вільній“ Америці.

І закордонні подорожі, й позаесесерівська тематика в художній літературі—явище, безумовно, позитивне для літератури. Світова буржуазія боїться більшовизації робітництва, більшовизації трудящих і за всяку ціну намагається

спустити залізну завісу між собою й СРСР. Закордонні нариси, подорожі розсовують цю завісу, не дають їй зімкнутися, і в цьому їхнє бойове значіння.

* * *

Огляд прози закінчено. Пробігши понад 5.000 сторінок, згадавши до 150 назов, ми, мимо бажання, багато творів тільки реєстрували, а можливо де припустилися й помилок. Деякі моменти ми навмисне загострили, щоб притягнути до них більшу увагу читачів, критиків, письменників. Тепер скажемо кілька слів про кожен з розглянутих журналів окремо.

„Червоний Шлях, безумовно, занепадає. Центральної ролі літературно-історичного журналу, як колись, він не відіграє. Редакція, щоб зарадити занепадові, організовує спеціальні чи напівспеціальні числа: IV — присвячене під'яремній Україні, V-VI — життю української людности на Кубані. Можна відзначити, що за рік було кілька редакційних недоглядів. Журнал виходив несвоєчасно й аж троє чисел було подвійних.

Журнал „Життя й Революція“ сумлінно виконував обов'язки київського автобусу, (за характеристикою від Шкловського товстих журналів). Друкували свої твори тут і ліві, й конструктивісти, й попутники. Проза журналу стоїть на належній височині, але висування молоді не налагоджено і тільки в останніх числах помітно деяке покращання.

„Гарт“ соціальною вартістю, ідеологічною витриманістю вміщуваного матеріалу треба поставити на першому місці. Є слабенькі твори початковців, але, загалом, добір матеріалу уважний.

„Плуг“ соціалістичну перебудову села й різні етапи соціалістичної реконструкції сільського господарства відбив більше в нарисах, ніж в белетристичних творах. „Залізний кінь“ Добровольського та „Мінезота“ Дукіна, попри всі їхні художні зриви, є значні, хоч поки й єдині, досягнення в художній селянській літературі доби реконструкції.

„Молодняк“ на прозу вбогіший, ніж у поезії. Над добром прозових речей редакції треба ще попрацювати.

„Нова Генерація“ прози містить і мало і невисокої

якості. Кращі нариси, але їх не так і багато, як для журналу письменників „факту“.

Про „Авангард“ можна сказати теж саме, додавши хіба про насиченість тем і образів поліщукізмом.

„Літературний Ярмарок“ кількістю вміщеної прози найбагатший. Але ця кількість не завжди переходить в якість: журнал в основному не виходить за інтелігентську тематику. Робітництво освітлюється більше в побутовій, а ніж в широкосоціальної, філософській площині.

Про стилеву ознаку журналів говорити не доводиться, бо рекламування вперто не сходиться з дійсністю: в кожному журналі зустрінемо всі відтінки від конструктивізму до імпресіонізму. Стилі тільки викристалізуються й 1929 рік значних наслідків у цьому не дав.

Поезії та критиці присвяtimo другу частину нашого огляду. Там же розглянемо й журнал „Критику“, „Літературну Газету“ та інтермедії Літ-ярмарку.

БІБЛІОГРАФІЯ

Павло Темченко. Дурисвіти. Збірка оповідань. Видавництво „Плужанин“, Харків. Стор. 96, ціна 50 коп.

У передмові до „Антир. хрестоматії“ т. Ярославський зазначив що „необхідно, особливо для селянської аудиторії, упорядкувати збірку матеріалів, які допомогли б малопідготованому антирелігійникові, особливо на селі, відповісти на питання селянської релігії, селянського світорозуміння“. А що це сказано було в передмові до хрестоматії „Релігія в художній літературі“, то із змісту цитати, здається, і треба виходити, розглядаючи збірку т. Темченка, побудовану на тематиці антирелігійній, виключно селянській і розраховану на читача - селянина.

Найперше слід відзначити, що автор послухав рецензента його першого друкованого антирелігійного оповідання „Божа дитина“ і відповідно виправив його та переглянув інші, давши в цій другій збірочці п'ять чи не найкращих в нашій повоєнній літературі антирелігійних художніх оповідань дійсно приступних „для селянського світорозуміння“. І саме тому, що автор взяв селянську тематику, що сюжет оповідань збудовано на сільській повсякденщині, не пофарбованій, а живій повній містичного хаосу розуміння навколишнього — і полягає вся цінність їхня для антирелігійника. Глибоке знання селянського життя й релігійного побуту, прекрасно змальовані „побожні“

типи — куркуля Чміля („Допомага“, баби Хвеськи („Божа дитина“), пророка й скептичного щодо віри діда Обдула („Святий“), ненависника науки Омеляна („Єрусалимська благодать“), фанатика Шаї Блогермана („Забобони“) роблять збірку приступною навіть для малолітнього, не кажучи про неї як цінний матеріал для читки в селах на антирелігійних вечірках.

Але авторів слід закинути зловживанням знанням церковної мови та цитатами з святого письма, що їх, як правило для антирелігійника, можна вживати виключно і тільки, коли цього вимагає фабула і ніяк не тоді, коли вони здаються „смішними“. Крім цього, виравши стежку письменника — антирелігійника, треба усвідомити величезну вагу своєї роботи і бути особливо обережним у виразах, уникаючи таких, як, прикладом, „хтось незримий мітить час“ (стор. 50), „кум Омелян розшморгнув клуночка і викав з нього... житіє св. Євстафія Плакиди“ (стор. 8) тощо. Адже цілком зрозуміло, що раз „хтось“ та ще й „незримий“ „мітить час“, то цим не руйнується, а цементується „селянське світорозуміння“. Що ж до імен святих, то саме випадок з Євстафієм Плакидою може стати за приклад, що згадувати ім'я святого в художньому творі без потреби не слід. Справд в тім, що доки небіжчик Левітов не написав в одному із своїх оповідань

— Жил был Евстафий Плакида

И такая с ним случилась планида,— доти ім'я Плакидине згадувалося лише в „четьях-мінеях“ та „святках“ і лише по цьому попи, вхопившись за популярність Левітового твору, зробили Плакиду видатним святим руської церкви та видали його „житіє“, хоч жив він тоді, коли навіть не що руська, а й православна віра та церква не існували.

Так само робота письменника-антирелігійника вимагає і заглиблення висновків, що він робить їх з тих чи інших сюжетно-фабульних ситуацій. А це значить, що вона до деякої міри є наукова. Отже висновок, що його робить автор на стор. 11-й, ніби біблія є „добра книга, але добра, як документ, з якого видно, як колись люди жили...—цілковито неправильний. Біблія має досить велику й складну історію, яку простудіювавши, дійшли висновку, що в неї про те „як люди колись жили“ нічогоісінсько немає

Оповідання не позбавлені й соціально-економічного ґрунту, особливо „Допомога“, а читаючи оповідання „Забобони“, можна лише дивуватися, що жодне з наших видавництв незмогло його надібати, щоб видати окремо, як прекрасну художню агітку в час боротьби з антисемітизмом.

Всі оригінальні оповідання і перекладені з Гл. Успенського — „П'ятниця“ писані прекрасною мовою і тільки на початку оповідання „Святий“ надто накопичено образів, що їх певно із зусиллям сприйматиме малорозвинений слухач чи читач.

Видано книжечку не погано, але назва й обгортка не годяться. Треба було хоч у будь який спосіб зазначити, що це — збірка художніх антирелігійних оповідань, тоді за нею безперечно було б забезпечено ще два-три видання.

К. Я.

Як. Ковальчук. „17... 13“. Оповідання. „Плужанин“ 1930. 5000. 60 коп.

Чекіст на роботі й чекіст на відпочинку — тематика чотирьох з п'яти оповідань збірки „17... — 13“. Тематика оригінальна, майже вперше подана в українській літературі саме в такій трактовці, як це робить т. Ковальчук, хоч би в оповіданню „Сльоза“. Не зайве буде, коли ми нагадаємо усім відому новелу т. М. Хвильового „Я“. Між ними є певна подібність сюжету, однакова розв'язка. Однакове цілеве настановлення обох авторів очевидне, — показати чекіста як сильну, героїчну, твердокам'яну людину, що попри всі хитання психологічні й насамперед важить обов'язок — вартового революції. Різниця лише в тому, що у новелі М. Хвильового герой „Я“ розстрілює свою мати, у „Сльозі“ — слідчий виносить вирок на страту випадково зустрічній жінчині. До того ж т. Ковальчук узяв певний реальний епізод щоденної чекістської роботи, новела ж Хвильового „Я“ не позбавлена певної символіки, чи принаймні вже дає чималий привід розглядати її саме в символістичнім трактуванні. Значно ширше й відповідальніше завдання змусило т. Хвильового удатися до численних філософічних трактатів, посиланням на Конфуція, Буду, Лаота й Христа — це цілком зрозуміло, щоб показати дійсну природу отого „главко-верха чорного сінедріону комуни“ — показати як розколювалося на двоє оте його: „Я“. Цілком зрозуміле оте його „я чекіст, але я й людина“¹⁾.

Далеко простіше й досить переконливо вирішає специфіку чекістської роботи т. Ковальчук: „У слідчій роботі буває іноді так. Дають тобі людське життя, „душу живу“, як пишеться десь у св'ятому письмі. І на сумління твоє —

¹⁾ М. Хвильовий Осінь. Черв. шлях 1924. ст. 18

першого судді вчинків цієї душі — найсвятіше людськості, найглибше чесно-сти, найвище моральності тяжить. Тоді тебе розколює надвое. Перед тобою — людина й обов'язок. Дрібний, але все ж таки людський інтерес і широчезні горизонти благ, що незграбним словом „щастя людности“ ми визначаємо. Тоді ти береш перше — дрібний інтерес людини. Ти вивчаєш його, як учений під мікроскопом бацили, розглядаєш, заглиблюєшся в психологічні кривини зародження цього інтересу і... далі розколюєшся по цій лінії. Ти весь проймаєшся інтересами „душі живої“... і т. і. і т. і.

„Невеличкий відпочинок і ти береш до рук другий відламок себе. А взявши, ти — філософ, що вишукує критерій блага людини і людства. (розбивка моя Ш.). Ічомусь тобі повстає дрібничка, гноїстий прищик на мизинному пальці. Ось він гноїть, руйнує тканину, труїть навколо, ширить заразу, сморід, в'дається в глибину тіла, до крові пускає паростки гангрені. Ти почуваш, що треба робити щось швидко, зараз, ні на хвилину не відкладаючи. Ти хватаєш адрескалендар, — шукаєш адресу лікаря — хірурга і свідомий ваги операції, як акції, що спасе увесь організм, переборюєш біль... Аж тоді ти береш паперову справу розшукуєш у ній чернетки своїх вагань — плян висновків, — може в соте перчитуєш їх і с'їдаєш викладати на папері своє остаточне і безповоротне переконання...“ (ст. 11—12).

І корючись цьому клясовому обов'язку, слідчий виносить вирок на стра-ту дівчині Франі Кравце, якій недавно перед цим: „цїлував те саме місце, де пишалась сиза пляма — родинка — ознака найвищої широти жіночої статі...“ А сльозу, що упала на руку з очей засудженої, коли вона підписувала вирок, змиває з руки водою.

В оповіданню „17... — 13“ не погано зарисовано фрагменти тієї важкої відповідальної запільної роботи чекістської у ворожому таборі. Нехтуючи небезпекою, товариші урятовують з петлюрівської в'язниці упійманого й засудженого до розстрілу колегу, — одночасно артистично убравши в шори — польську контррозвідку.

Такий чекіст на роботі. А ось він на відпочинку (оповідання „Англійський кар'єр“). Лікується в санаторію. Пише наукову працю „Історію Голаубів“, за кілька тисячоліть і до наших днів. Проте, звикле око його і тут все гостро спостерігає. Кілька підозрілих епізодів, підслухана розмова і він викриває шпигунів: санаторійного лікаря Твердовського й лісника Пелюстку, що саме голубом „листотношою“, англійський кар'єр — пересилають полякам шпигунські звіти. Про це узнав його колега, поет — Костюша. Комуніст.

— Треба негайно, розумієш, негайно, куди слід повідомити. — Каже чекіст.

— Що ти сказав. Повідомити... штучно викликаючи в собі драгування, запитує Костюша. — Ні, я цього не зрєблю, я — охайний. Розумієш? Охайний. (ст. 68).

Проте чекіст відчувачи „зневату до охайного панича з партблетом“ — повідомляє куди слід і від своєї обов'язку не відступає. Ось такий чекіст на відпочинку. Але, як бачимо, і на відпочинку він не може бути не на роботі, — бо й на відпочинку йому також болить безпека громадянства й держави.

В оповіданню „Чорт“ автор пробує подати психо-аналізу такого почуття як страх твердження, що він (страх): „зароджується, росте й опановує нас тільки тому, що віками гніту парализовані передові загони психічних центрів наших — критичні імпульси...“ (ст. 29).

Не вдаючись до визначення ступеню „науковости“ саме цієї психоаналізи, проте мусимо визнати це оповідання за невідале. Не рятують його ані неодноразове покидування автором до читачів на початку й вкінці. Бо усі чортівиння, що переповідаються в оповіданні, настільки страшні, що не злякають, здається мені, й учня молодшого віку, годі ж бо дорослу дюдину. До того ж кінець, прифастригований білими нитками аж нічим не умотивований. Можна безконечно форсувати це оповідання уперед, подаючи нові й нові страхиття, — але питання — чи це кому потрібне? Можна подати декілька варіантів його й оповідання залишиться таке ж порожнє, як і є зараз. Прочитавши твір маємо враження, ніби авторові й самому обридло кінець — кінцем „нашпигувати“ папір таким чортівинням і він „рішучим розчерком руки“ — прифастригував цей неумотивований кінець.

І нарешті найбільше оповідання з життя амнестованої петлюрівської еміграції. „Із записок добродія Мороза“. Як добре автор спромігся подати своїх типів дуже легко пересвідчитися, прочитавши книгу чи один раз побувши на процесі „Спілки Визволення України“. Там на лаві підсудних можна упізнати усіх зооекспонатів: Опришка, Собчука з Вгородієвля, й Ратицю з Усімкредиту, самого добродія Мороза й Овдія. „Навіщо нам Дніпрельстан? Навіщо оті заводи? Пам'ятка слави минулого адже значно дорожча. І заповідник би утворити. Січ реставрувати...“ (ст. 86). Це так каже Овдій Близнюк. — „Але як культура Але як вселенські блага в майбутньому? — Гамує його Мороз. — Хто проти культури на Україні? Я? Та господь мене скарай, коли я ворог рідному народові? Адже буде хто, га? Українських інженерів бачив там? От прикладом, головний

інженер Вінтер — українець? Він заплавав хоч раз на руїнах слави ділів наших? Ганьба! Образа нам! Мало в нас інженерів Петренків, Іванчуків, Рябоконів?...“ плаче далі Овдій. (ст. 87).

А ось політичне кредо самого добродія Мороза — „Я за індустріалізацію на всі сто відсотків, щоб лише вона в самій суті своїй мала все українське. Будують прикладом Дніпрельстан. Що ж, це — гарно. Лише треба, щоб навіть на турбінах була ознака українського стилю, щоб місто на Дніпрельстані збудували на кшталт великого села, поспіль у гаях, — щоб навіть робітники носили кристалі солом'яні брилі і не голили вус. Я так само не проти того, щоб будівництво спочатку і до кінця провадив інженер Вінтер, бо слово „Вінтер“ в українській мові значить „ятір“, „кімлач“, його подекуди навіть і вживають у розумінні цього рибальського знаряддя. — Взагалі я за радянську владу — з якої особисто цілком задоволений. Я собі їм, п'ю, добре вдягаюся, одержую добру платню і т. і. і т. і.“ (ст. 93).

Друзі добродія Мороза зокрема кожен різної орієнтації. „Ратиця гетьманець. Собчик — петлюрівець, а Опришок — український есер. Я ж — орієнтуюсь на ради, добре розуміючи, що це гарантує мені цілковиту безпечність бути осторонь і споживати блага життя“... (ст. 91).

— „А неп, а приватники, — а десятки тисяч тих, що більшовики їх глитаями звуть. Це не сила? Її то не вистачить ще на довгі роки? Нарешті — що інше і хто може запропонувати для визволення рідного краю?“ — виголошує гетьманець Ратиця. (ст. 95).

— „Україна й універсі — авангард європейської цивілізації на Сході“. Оповує йому петлюрівець Собчук.

— А, так ти за інтерв'єрцію?— Зри-
вається з місця есер Опришок.— Це я
розумію. Руку, товаришу! Дайош інтер-
венцію! Дайош варягів сюди!

— Та й ми ж не проти інтервен-
ції,— каже Ратица.

— То якого ж дідька ви сварите-
ся?— кажу я і розливаю останнє вино.

— Найкращий, друзі мої, спосіб
позбутися більшовиків — це політика
далекого прицілу. Далекий приціл —
це шлунок. Розумієте? (це Опришок).

І всі суперечки „супротивників“
виришує Ратицина пропозиція про
„пляшку холодної горілки й нашілника
гарячої ковбаси“. (ст. 97).

Яка діалектична послідовність! Чи
не це ж саме бачимо у цій різношер-
сній, щодо політичних переконань
„ударній бригаді“ СВУ? І вся ця різ-
нота поглядів також зійшлася уся на
одному: „інтервенції“.

І досить переконливо бренять сло-
ва Пестусі, доньки Овдієвої, що на
ній мав одружитися добродій Мороз;
з листа її до батька: „Тату, я звіве-
чена й змучена у вашому оточенні.
Мені обридли покидьки громадянства
і вибруд загалу, що складає ваше
досить численне коло ваших знайомих.
Я вступаю до інституту...“

Добродій Мороз закінчує свої за-
писки — огляд життя і ставить останню
крапку.

Деякі слова про технічно-компо-
зиційні прийоми авторів. Слід від-
значити стилісти, лаконізм вислову,
добру мову, настановлення авторове
на сюжетність речей, що, правда, не
скрізь і не в однаковій мірі це йому
удається (Мороз). Автор добре зна-

ється на матеріялі, що ним оперує,
щодо цього йому не можна зробити
жодних закидів.

Подаючи в новому й правильному
трактуванні специфіку чекістської, так
би мовити, „чорної роботи“, виходячи
з принципів класової боротьби, розви-
ваючи туман страхіть, народжених
уявою переляканого обивателя-міща-
нина, лише одним словом „чека“,—
автор показує нам чекіста на роботі
й на відпочинку, саме як певного ро-
бітника певної галузі, однаково по-
чесної, однаково потрібної й корисної,
як корисна робота шлюсаря на вироб-
ництві, лікаря — хірурга, червоноармій-
ця — вартового країни Рад.

Правильно розцінює моральне ви-
правдання специфіки чекістської робо-
ти, виходячи з принципів пролетарської
моралі, що моральне усе те, що йде
на користь пролетаріатові революції.
Плямує „панічів з партбілетами в ки-
шені“, „охайників“ „комуністів“ типу —
поета Костюші, що під впливом бур-
жуазної моралі „охайности“ легкова-
жать безпечністю громадянства й
держави.

Саме цією своєю стороною, будши
цінна й корисна з погляду громадсько-
політичного, книжечка, „17... — 13“
виявляє автора своєю, як доброго
психолога, знавця свого матеріялу,
і вигідно вирізняє специфіку його
літературного обличчя на тлі літератур-
ної дійсності нашого сьогодення. І як
добра сатира на „останніх“ „могикан“
з феєричної доби „великих експери-
ментів“ діячів УНР-СВУ — знайде
свого читача й зробить своє корисне
громадсько-політичне діло.

О. Шиманський

ХРОНІКА

В „Плузі“

10 квітня відбулися загальні збори Харківської групи плужан. Збори заслухали інформацію про готування до з'їзду спілки та доповідь С.В. Пилипенка про статут Всеукраїнської федерації рад. письменників. Збори ухвалили відмовитися од пріоритету членів фундаторів федерації, щоб літ. групи, які можуть виникнути, користувалися з усіх прав, наданих теперішнім літ. угрупованням. Що ж до т. зв. „диких“ письменників — збори висловилися за персональний їхній вступ до федерації: своїх представників до керівних органів федерації вони можуть надіслати, але не більше за норму, встановлену для літ. груп. До пленуму ради федерації збори ввели т. т. Головка А. й Панова А. (з правом заміни)

Крім того, збори обміркували перебіг дискусії про фільм „Земля“ — О. Довженка. Збори в основному приєдналися до оцінки фільму, даної в „Правді“ од т. т. Кірсона, Фадеева й Сутиріна і, разом з тим, засудили відомий виступ Д. Бедного, як загострий

щодо тону й невірний в деяких твердженнях (зокрема щодо перемоги куркуля в фільмові).

Наприкінці збори надіслали привітання газеті „Карпатська Правда“, що в квітні святкує своє 10-річчя.

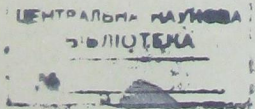
Плужани за роботою

Юр. Лавріненко — здав до друку критичний нарис про творчість Василя Чумака. У видавництві „Український робітник“ друкується критичний нарис „Творчість Павла Тичини“. Зараз опрацьовує студію „Біля джерел новітньої лірики“.

Г. Орлівна — написала й здала до друку ДВУ повість із життя чужоземних легіонів, п. н. „В лабіринті“.

В. Різниченко — пише нариси про село. Працює над антирелігійною повістю для дітей. Здав до ДВУ оповідання „Чабанова легенда“.

Сава Божко — виїхав у Донбас для участі в перевиборах низових органів профспілки металістів у м. Луганському.

Редколегія: А. Головка, А. Панів, С. Пилипенко,
Ю. Савченко та В. Штангей
Відповідальний редактор С. Пилипенко

ЗМІСТ

	Стор.
А. Головка. Епілог (до повісті „Бур'ян“)	3
В. Алешко. Колона кінна — поезія	13
М. Дукин. Останній Запорожець — оповідання	17
М. Годованець. Віз і трамвай — байка	39
О. Шиманський. Рейдом на Вияницю — нарис	41
 А. Ярмоленко. Дев'ятсот двадцять дев'ятого — стаття	 53
Бібліографія: К. Я., П. Темченко „Дурисвіти“.— О. Шиманський. Я. Ко- вальчук „17?...13“	90
Хроніка: В „Плузі“. Плужани за роботою	95

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЧЕ
ТОВАРИСТВО ПИСЬМЕННИКІВ
П Л У Ж А Н И Н

ПРОДОВЖУЄТЬСЯ ПЕРЕДПЛАТА НА

ПЛУГ

МІСЯЧНИЙ ЛІТЕРАТУРНО-ХОДОЖНІЙ
ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ
СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКО-СЕЛЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ „ПЛУГ“

ЗА РЕДАКЦІЄЮ: А. Головка, А. Панова, С. Лізипенка,
Ю. Савченко та В. Штангея.

РІК ВИДАВАННЯ ШОСТИЙ

ПЛУГ містить оповідання, романи, повісті, поезії,
гуморески кращих майстрів художнього слова.
ПЛУГ подає нарис, подорожні письменників, що
висвітлюють соціалістичну реконструкцію села
й міста, соціалістичне змагання.

ПЛУГ допомагає письменникам-початківцям, дру-
куючи на своїх шпальтах їхні твори, містячи
поради, тощо.

ПЛУГ висвітлює питання марксистської теорії та
методології літературознавства, історії літ-
ератури та літературної критики.

ПЛУГ подає рецензії на новинки з красного пись-
менства, інформує читача про нові видання
з белетристики.

ПЛУГ подає широкую інформацію про мистецьке
життя УСРР, Союзу й закордону: хроніку літ-
ературних організацій, пролетлітератури Заходу, працю
видавництва, літературні конкурси тощо.

ВИХОДИТЬ КНИЖКАМИ В 96 СТОРІНОК

ПЕРЕДПЛАТА:

1-Й АБОНЕМЕНТ: „П л у г“ на рік—4 крб. 50 к.,
на 6 міс.—2 крб. 50 к., на 3 міс.—1 крб. 35 к.,
на 1 міс.—45 к.

2-Й АБОНЕМЕНТ: „П л у г“ з додатком 12 випу-
сків із серії „В е с е л а к н и ж к а“ В-ва „Плу-
жанин“ (річні передплат) на 1 рік—5 крб. 50 к.

ПЕРЕДПЛАТУ НАДСИЛАТИ:

ХАРКІВ, ВУЛ. К. ЛІБКНЕХТА, № 31
ВИДАВНИЦТВУ „ПЛУЖАНИН“,
КРІМ ТОГО, ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЮТЬ:
ГОЛОВНА КОНТОРА ПЕРІОДВИДАНЬ ДВУ,
кращих та уповноважені Періодсектору на
місцях, поштово-телеграфні к-ри та листовоші